

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота
магістра

з теми **ФРАЗЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО МОВЛЕННЯ НА
ПОЗНАЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ**

Виконала: студентка 2 курсу групи FUkr1–M20
спеціальності 035 Філологія (Українська мова і
література)
Фостата Оксана Зіновіївна

Керівник: Коваленко Н.Д., доктор філологічних
наук, доцент, доцент кафедри української мови

Рецензент: Джурбій Т.О., кандидат філологічних
наук, старший викладач

Кам'янець-Подільський – 2021

ЗМІСТ

Умовні скорочення.....	3
ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНИХ ФРАЗЕМ ЯК КОМУНІКАТИВНИХ ОДИНИЦЬ МОВИ	19
Висновок до розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ	28
2.1. Фразеосемантична група «Позитивні морально-етичні якості людини».....	30
2.2. Фразеосемантична група на позначення аморальної поведінки людини.....	34
2.3. Ареальний аналіз фразем.....	51
Висновок до розділу.....	54
РОЗДІЛ 3. МОДЕЛІ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ЛЮДИНА ЯК СУСПІЛЬНА ІСТОТА»	56
3.1. Фразеотематична підгрупа “Здібності людини”.....	57
3.2. Фразеотематична підгрупа “Стосунки між людьми ”.....	64
Висновок до розділу.....	79
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	89

Умовні скорочення

Умовні скорочення назв населених пунктів

Бер – с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Бур – с. Бурти Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 В.К. – с. Велика Клітна Краси́лівського р-ну Хмельницької обл.
 Вишн. – с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Вн – смт Віньківці Віньковецького р-ну Хмельницької обл.
 Вод – с. Водички Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
 Воск – с. Воскодавинці Краси́лівського р-ну Хмельницької обл.
 Вр – с. Врублівці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.
 Гр – с. Горошова Борщівського р-ну Хмельницької обл.
 Губ – с. Губарів Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
 Гус – с. Гусятин Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Дібр – с. Діброва Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Дм – с. Демківці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Дн – ст. Дунаївці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.
 Др – с. Дерев'яни Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
 Заб – с. Заборознівці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
 Зар – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Зл – с. Зелене Волочиського р-ну Хмельницької обл.
 Злн – с. Зелена Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Злч – с. Зеленче Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.
 Зр – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Івн – с. Іванківці Городоцького р-ну Хмельницької обл.
 Кд – с. Кавдіївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
 Км – с. Комунар Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
 Корм – с. Кормильча Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Кр – с. Королівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
 Крив – с. Криворудка Краси́лівського р-ну Хмельницької обл.
 Крт – с. Коритна Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
 Крч – с. Карачієвці Віньковецького р-ну Хмельницької обл.
 Кс – с. Косиківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
 Кт – с. Китайгород Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
 Куг – с. Кугаєвці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Кузьм – с. Кузьминчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Кур – с. Курівка Городоцького р-ну Хмельницької обл.
 Лис – с. Лисогірка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Лс – с. Лісоводи Городоцького р-ну Хмельницької обл.

М.Б. – с. Мала Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Мит – с. Митинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.
Мк – с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
МК – с. Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
Мн – с. Монастирок Борщівського р-ну Хмельницької обл.
МО – с. Майдан Олександрівський Віньковецького р-ну Хмельницької обл.
Н.В. – с. Нижчі Вовківці Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
Нг – с. Нігин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
Ор – с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
Пл – с. Пилипківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
ПХ – с. Пилипи Хребтіївські Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
Рх – с. Рахнівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
С.С. – с. Слобідка-Скипчанська Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Сад – с. Садове Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
См – смт Смотрич Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
СУ – смт Стаоа Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
Сх – с. Сахкамінь Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
Тр – с. Теремківці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Цк – с. Цикова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Ч.З. – с. Червона Зірка Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
Чр – с. Черче Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Шд – с. Щидлівці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Шевч – с. Шевченка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
Шел – с. Шелестяни Новоушицького р-ну Хмельницької обл.

Умовні скорочення джерел

Бабич 1971	Бабич Н.Д. Фразеологія української мови. Чернівці : Вид-во Чернівецького ун-ту ім. Ю. Федьковича, 1971. Ч. 2. 91 с.
Бабич 1978	Бабич Н.Д. Лексичні варіанти ФО буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування). <i>Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології</i> : Тези доп. Ужгород, 1978. С. 87–88.
Гринчишин	Гринчишин Д.Г. Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок. <i>Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови</i> : тези доп. Ужгород, 1978. С. 88–89.
Грица	Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл. : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Харків, 1996. 181 с.
Грищенко	Грищенко П.П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полесся (село Лучанки Овручського району Житомирської області). <i>Вопр. фразеології. Тр. СамГУ</i> . Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 162–177.
Дзендзелівський	Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика). Ужгород, 1993. Ч. III. 464 с.
Доброльожа	Доброльожа Г. Категорія моралі в поліських народних порівняннях. <i>Збірник наук. праць, присвячених пам'яті проф. С.П.Самійленка</i> . Запоріжжя, 1996. С. 39–41.
Доброльожа	Доброльожа Г.М. Ідеографічний словник поліських

- 1997 народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Київ : Волинь, 1997. 53 с.
- Доленко 1975а Доленко М.Т. Из спостережень над діалектною фразеологією Поділля. *Українське мовознавство*. 1975. Вип. 3. С. 102–107.
- Доленко 1975б Доленко М.Т. Материали для словаря диалектных фразеологизмов Подолья. *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 131–161.
- Лавер 1975б Лавер В.И. Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южно-карпатских говорах и их лингво-географическая интерпретация. *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 178–191.
- Лавер 1992 Лавер В.И. Фраземика українських діалектів карпатського регіона : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1992. 50 с.
- Лєснова Лєснова В.В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 1999. 21 с.
- Маслова Маслова Т. Фразеологічні засоби вираження моральних якостей людини. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Вип. XI-XVIII. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. С. 630–633.
- МСБГ Матеріали до словника буковинських говірок: Навчальний посібник / В.А. Прокопенко та ін. Чернівці, 1971–1979. Вип. 1–6.
- Номис Приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М. Номис. Київ,

1993. 768 с.
- Олійник
2001а Олійник М. Відображення морально-етичних якостей людини засобами гуцульської фразеології. *Вісник Черкаського університету*. Вип. 25. Черкаси, 2001. С. 36–42.
- Олійник
2001б Олійник М. Характеристика сімейного життя засобами фразеології гуцульських говірок. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Й. Дзендзелівського. Ужгород, 2001. С. 390–393.
- Онишкевич
Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ, 1984. Ч. 1–2.
- Пазяк
Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упоряд. М.М. Пазяк. Київ : Наук, думка, 2001. 392 с.
- ССНП
Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків, 1993. 172 с.
- Ставицька
Савицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ, 2003.
- УДСХО
Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (Фрагменты словаря). *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 192–207.
- Ужченко
Ужченко В.Д. Матеріали до фразеологічного словника східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 1993.

Ужченко 2006	Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Столітній, східнословобожанський, фразеологічний. <i>Лінгвістика</i> : зб. наук. праць / за ред.: В.Д. Ужченка. Луганськ : Альма-матер, 2006. Вип. 1 (7). С. 51–73.
Франко	Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. Львів, 1901–1910. Т. 1–3.
ФСЛГСС	Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів, 1990. 160 с.
ФСУМ	Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М.Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. I. 530 с. Кн. II. 984 с.

Скорочення назв говірок

бойк. – бойківські

бук. – буковинські

гуц. – гуцульські

закарп. – закарпатські

зах.вол. – західноволинські

зах.под. – західноподільські

зах.степ. – західностепові

карп. – карпатські

лемк. – лемківські

наддніпр. – наддніпрянські

наддністр. – наддністрянські

надс. – надсянські

под. – подільські

поліс. – поліські

словобож. – словобожанські

с.-поліс. – середньополіські

сх.слобож. – східнослобожанські

сх.под. – східноподільські

сх.поліс. – східнополіські

сх.стен. – східностепові

ВСТУП

Дослідження стану сучасної літературної мови в усіх її функціональних і стильових різновидах неодмінно пов'язане з вивченням її джерел. Як відомо, саме народнорозмовна основа стала підґрунтям для формування мови літературної. Іще В. Гумбольдт зазначав, що для вивчення мови необхідно зрозуміти і вивчити самотутнє життя народу, його своєрідний національний дух у всій повноті. Бо лише ця своєрідність, якою її створила природа і сформували обставини, визначає собою національний характер [13].

У діалектному мовленні знайшли відображення не лише естетичні й етичні ідеали народу, а й його історія, філософія, психологія, дидактика. Потреба фіксувати життєві спостереження у пам'яті спонукала до створення певних стереотипів мовлення, досконалих художніх форм. На нашу думку, фразеологічні одиниці – найкращий засіб подання інформації у сконденсованому вигляді, а тому й найкращий засіб її збереження.

Для сучасної української діалектології актуальними є дослідження лексико-фразеологічного складу говірок, просторового варіювання фразеологічних одиниць (ФО), з'ясування взаємозв'язку діалектного та літературного фразеонімікону.

Дескриптивне, лінгвогеографічне та лексикографічне представлення українських говірок (АУМ, праці Ф. Т. Жилка, С. П. Бевзенка, Й. О. Дзендзелівського, І. Г. Матвіяса, К. Ф. Германа, П. Ю. Гриценка, Г. Л. Аркушина, Г. І. Мартинової, К. Д. Глуховцевої та ін.) уможливають зіставний аналіз різних українських говорів, що є важливим у пізнанні формування діалектів і літературного стандарту, з'ясуванні особливостей національної мовної картини та її відтворення в народній мові, зокрема – у фразеології.

Фразеологія української мови зберігає багатоаспектну інформацію про народ, його звичаї, ідеали, розуміння законів буття та місця людини у світі.

Можливості фразем представляти лінгвокультуру етносу, значення їхніх соціолінгвальних, ментальних і психологічних особливостей досліджували упродовж XX–XXI ст. В. І. Лавер, В. М. Мокієнко, Л. Г. Авксентьєв, М. Ф. Алефіренко, Л. Г. Скрипник, В. Я. Лящинська, А. Вежицька, О. О. Селіванова, І. Я. Гнатюк, В. М. Телія, В. В. Жайворонок, Ю. Ф. Прадід, Н. Ф. Венжинович, В. Д. і Д. В. Ужченки та ін.

Актуальність дослідження фразеологічного складу українського діалектного мовлення зумовлена призначенням фразем як вторинних номінативних одиниць передавати визначальні національно-культурні риси мовомислення.

Грунтовне вивчення фразеологізмів спирається на пошук нових методик фіксування й систематизації фразеології говірок, з'ясування розбіжностей у поглядах учених на її обсяг, системність, принципи відбору до словника, дослідження ролі цих одиниць як знаків мови у зв'язних текстах усного мовлення. Розв'язання актуальних проблем ускладнене як природою ФО, так і взаємодією багатьох чинників у їх виникненні.

Збір, системний опис та інтерпретація діалектного фразеологічного матеріалу – одне з найактуальніших завдань сучасної діалектології – уже має деякі традиції в україністиці. Наявні дослідження більш чи менш повно відбивають фразеологічну систему деяких ареалів української мови. Опис фразеологізмів південно-західних говорів представлено у працях Н. Бабич [2; 3], Н. Вархол [4], М. Доленко [23-25], А. Івченка [27; 28], Н. Коваленко [31–34], В. Лавера [38; 39], М. Олійник [50-52], Ю. Прадіда [55], Г. Ступінської [72], М. Яким [87; 88]; північних говорів – у роботах Г. Доброльожі [21; 22], П. Грищенко [12].

Опрацювання діалектної фразеології південно-східних говорів представлено матеріалами О. Юрченка та А. Івченка (фразеологія Харківщини у "Словнику стійких народних порівнянь" [86]), "Фразеологічним словником східнословобожанських і степових говірок Донбасу" В. Ужченка і Д. Ужченка [75] та окремими дослідженнями В. Ужченка [74; 76; 77], Р. Міняйла [44; 45],

Т. Грици [10] (Запоріжжя). Слабкий ступінь публікації матеріалів із фразеології окремих говірок південно-західного наріччя затримує укладання загальномовних атласів, здійснення системних досліджень української діалектної фразеології, які б склали матеріальну базу для її аналізу, дали б змогу "реконструювати традиційну систему образного мислення українців, визначити питомі та запозичені її складові" [28, с. 14].

Зокрема, чи не першою спробою систематизації української ареальної ідіоматики стала монографія А. Івченка "Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія" [28]. Проте й це надзвичайно цінне дослідження потребує уточнень ареалів функціонування фразеологічних одиниць: через лакунарність або фрагментарність фразеографічного опису значної частини українських говорів важко здійснити ґрунтовний усебічний аналіз української діалектної фразеології як цілості. Зрозуміло, максимально повний опис фразеології навіть однієї говірки – досить складне завдання, тому доцільно, очевидно, здійснювати опис конкретних поняттєвих полів, тематичних груп [59, с. 16].

Ефективним способом систематизації фразеологічного матеріалу в межах тематичної групи є метод структурно-семантичного моделювання, який успішно застосовували до аналізу говірок південно-східного наріччя А. Івченко [27; 28], В. Ужченко [74; 76], Р. Міняйло [44; 45], говірок південно-західного наріччя – Н. Коваленко [33; 34], М. Олійник [50–52].

Моделюючий характер мови на різних рівнях стає в сучасній лінгвістиці аксіомою [48; 49]. Розгалуженість фразеологічної системи, варіантність фразем, сформованих протягом історичного розвитку, з одного боку, свідчать про їхню семантичну "гнучкість" (ідеться про здатність образу набувати найрізноманітніших форм, різної внутрішньої форми в різних етнокультурах), з іншого боку, ускладнюють системний опис фразеологічного корпусу, не дають змоги побачити первинної, інваріантної фразеосхеми за величезною кількістю фразеологічних репрезентантів.

Отже, необхідний аналіз не поодиноких її виявів, а ряду варіантних

фразеологічних одиниць, який на рівні певної синтаксичної абстракції вписується в загальну формулу побудови мовної одиниці – структурну схему – і об'єднується на її основі в системі мови за способом зв'язку слів відповідних семантичних класів, що становить структурно-семантичну модель [7, с. 30], "структурно-семантичний інваріант стійких сполучень, що схематично відбиває відносну стабільність їхньої форми й семантики" [48, с. 53]. Однак ареальну характеристику структурно-семантичних моделей фразем та їхніх варіантів ускладнює фрагментарність відомостей із діалектної фразеології [26, с. 94].

Аналіз західноподільських фразеологізмів на позначення морально-етичних якостей людини, виділення основних ідеографічних груп та наповнення їх діалектним матеріалом є основним завданням нашого дослідження.

Тема людини, її зовнішності, внутрішнього стану, морально-етичних якостей та діяльності належить до провідних у фразеології. Такий антропоцентризм – явище закономірне, якщо зважити на природу фразеологічної одиниці, що покликана швидше характеризувати, а не називати об'єкт, виражати ставлення мовця до дійсності, його оцінку та емоції.

У багатій та різноманітній фразеології української мови помітне місце в ідеографічному розподілі посідають усталені словосполучення, які характеризують внутрішні риси людини: її розум, досвідченість, особливості поведінки. Розвинута система загальнолюдських ціннісних орієнтирів, зумовлених християнською етикою і мораллю, співіснує з національне своєрідним в аксіологічній діяльності носіїв окремої мови, що засвідчує особливості її світосприймання [35, с. 66–67].

Сучасні фразеологічні словники фіксують, зокрема, такі вислови на позначення поведінки, різних людських якостей: *золота голова* "здібна, обдарована людина" [ФСУМ, I, с. 183], *голова варить* "хто-небудь розумний, кмітливий" [ФСУМ, I, с. 181], *битий у тім'я* "досвідчений, фактичний,

бувалий" [ФСУМ, I, с. 26], *мати серце з перцем* "бути запальним, гострим, дотепним" [ФСУМ, I, с. 475], *надіти овечу шкуру* "лицемірно приховувати під виглядом доброзичливості свої підступні наміри" [ФСУМ, I, с. 524], *знати собі ціну* "мати гідність, самоповагу" [ФСУМ, I, с. 341].

У сучасних дослідженнях фразеологи виділяють тематичне поле "Людина" (Л. Арсеньєв, А. Івченко, М. Олійник, Ю. Прадід), аналізують у його межах фразеологічне поле емоцій, емоційного стану (А. Емірова, І. Кашина), психічних процесів, станів (А. Багаутдинова, Е. Покровська, Н. Ляшенко).

Існують різні форми систематизації ареальних фразеологічних одиниць: "тематичні класи" (Л. Ройзензон), "понятійні мікрополя" (А. Емірова), синонімічний ряд – семантична підгрупа семантичне поле – тематична підгрупа – тематична група – тематичне поле – архіполе (Ю. Прадід). Розглядаючи моделі східноукраїнської фразеології, В.Ужченко в своїй монографії виокремлює фразеотематичну групу (ФТГ) "Людина" й фразеотематичні підгрупи (ФТП) в її складі: "Людина як жива істота", "Людина як суспільна істота", "Людина як розумна істота". Остання складається з фразеосемантичних полів (ФСП): розум; емоції, стан, почуття; характер, поведінка [76, с. 119-198]. ФСП "характер, поведінка" у В.Ужченка репрезентують варіантно-синонімічні групи (ВСГ) "обманювати, брехати", "спокійний", "дуже злий", "дуже скупий", "дуже лінивий, ледачий".

Актуальність теми. Поділля віддавна привертало і продовжує привертати до себе увагу представників різних наук. І хоч про стан подільського говору та межі його поширення написано багато у порівнянні з іншими діалектами української мови [11; 23–25; 31–34], все ж і надалі актуальними залишаються як діалектографічні, так і власне діалектологічні дослідження цього локативного сегменту національної мовної системи, у тому числі його окремих рівнів.

Подільські говірки, як відомо, мають елементи старожитності та архаїчності, вирізняються особливими регіональними рисами, але через своє ареальне поширення виявляють досить розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами [79, 460–461]. У структурному відношенні подільський говір не становить монолітної єдності, йому властива внутрішня диференціація: відносно чітко окреслюються західноподільська і південноподільська зони. Така внутрішня диференціація склалася історично, переважно внаслідок впливів сусідніх говорів. Так, у західній частині подільського говору (на захід від р. Студениця) виділяються західноподільські говірки рядом характерних ознак, нерідко спільних з наддністрянським говором. Умовно сучасна територія Західного Поділля окреслюється межами південно-східних районів Тернопільської та південних районів Хмельницької областей.

На різних мовних рівнях подільського говору спостерігаємо неоднорідні діалектні особливості, що чітко окреслюють західну та східну зони [11, с. 80]. Умовно сучасна територія Західного Поділля окреслюється межами південно-східних районів Тернопільської області та південних районів Хмельницької.

Н. Коваленко вперше здійснила комплексний аналіз фразем західноподільських говірок, виявила структурно-семантичні моделі та їх ареальну проекцію в українських говірках [31–34]. Проте в сучасній діалектології ще немає окремого дослідження, в якому б детально описувалися структурно-семантичні типи фразем говірок Західного Поділля на позначення морально-етичних якостей людини.

Отже, спеціальне вивчення даної теми є актуальним завданням лінгвістики, зокрема діалектологічної.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дипломної роботи пов'язана з дослідженням, яке здійснюється в навчально-науковій лабораторії діалектологічних досліджень при кафедрі української мови Кам'янець-Подільського державного університету в рамках програми

вивчення діалектної лексики і фразеології української мови.

Метою дипломної роботи є опис структурно-семантичних особливостей фразем подільського діалектного мовлення на позначення морально-етичних якостей людини, її соціальної поведінки.

Відповідно до цієї мети визначаються такі основні **завдання**:

1) зібрати та систематизувати матеріал, що репрезентує парадигматичні вияви фразем на основі власних польових записів, картотеки кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та фольклорно-етнографічних публікацій;

2) з'ясувати питання побутування фразем семантичного поля «Морально-етичні якості людини» у говірках Західного Поділля як номінативних та комунікативних одиниць мови;

3) простежити структурно-семантичні особливості фразем, що складають ядро подільської фразеології в цілому;

4) виявити особливості організації фразем в окремих лексико-семантичних групах та рядах;

5) здійснити ареальний аналіз фразем.

Ці завдання вимагають чіткого визначення основної термінології.

Ми використовуємо традиційні терміни: фразеологія, фраземіка – для найменування усього класу одиниць дослідження та лінгвістичної дисципліни, а фразеологічна одиниця (ФО) – для найменування одиниці фразеології. Як синонім фразеологічної одиниці в дослідженні вживаються терміни фразеологізм, фразема.

Фразеологічну одиницю визначаємо як самостійну одиницю мови, “яка характеризується фраземним значенням, компонентним складом та граматичними категоріями й виконує номінативну функцію, а разом з нею характеризує називаний фраземою предмет чи його динамічні й статичні ознаки” [20, с. 238].

Із цих міркувань **об'єктом** нашого дослідження стали фраземи подільських говірок української мови на позначення морально-етичних

характеристик людини, її соціальної поведінки.

Предмет дослідження – склад, семантика, ареальне варіювання та функціонування фразеологізмів у подільських говірках на позначення морально-етичних характеристик людини та її соціальної поведінки.

Джерелами дослідження послуговували власні польові записи, залучено матеріали картотеки навчально-наукової лабораторії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а також записи фразеографічних, пареміографічних та лексикографічних праць XIX–XX ст.

Методи дослідження: описовий, порівняльний та частково статистичний.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що вперше здійснено цілісний опис фразем семантичного поля «Морально-етичні якості людини» у подільському діалектному мовленні із залученням матеріалів інших українських говірок для зіставного аналізу.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що висновки та узагальнення її можуть бути використані в дослідженнях низки загальнотеоретичних проблем в українській фразеології. Результати ареального опису на рівні фраземних моделей розширять базу для створення «Українського фразеологічного словника».

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження знайдуть практичне застосування на заняттях із діалектології, при читанні основних курсів (фонетики, лексики та фразеології сучасної української мови, вступу до мовознавства), спецкурсів та спецсемінарів у вищій школі, а також на уроках рідної мови в середній школі.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та на звітних студентських конференціях (2019 – 2021 рр.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» (м. Вінниця, 8-9 квітня 2021 р.).

Опубліковано статтю: Фостата О. Функціонування термінів свояцтва у фраземах українських говірок. *Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи*: матеріали X Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» (м. Вінниця, 8-9 квітня 2021 р.). Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2021. С. 154–158.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі списку населених пунктів, умовних скорочень джерел, вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (97 позицій). Загальний обсяг сторінок – 98.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНИХ ФРАЗЕМ ЯК КОМУНІКАТИВНИХ ОДИНИЦЬ МОВИ

Фразеологія як наука має свої специфічні завдання, пов'язані з дослідженням типів структури фразем, механізмів формування їхньої семантики, чинників процесу фразеологізації, взаємовідношень з іншими лінгвістичними одиницями, особливостей функціонування в текстах та ін. Актуальними залишаються і розв'язання теоретичних проблем у наукових дослідженнях, вибір та обґрунтування методів, методології та принципів у систематизації та описі фраземікону української літературної мови та її діалектів.

Пошук джерел витворення фразеологічних номінацій, втрата формальних варіантів фразем або їхня активізація на певних територіях спричиняють стійкий інтерес до аналізу записів, діалектних, фольклорних та етнографічних текстів, лексикографічних праць як скарбниці матеріальної та духовної культури нації. Саме фразеологія є образним виразником уявлень людини про світ, його будову та закони.

Фразеологізми мають опорні компоненти, які можуть по-різному виявляти рівень образності в часі та просторі. У сучасних наукових дослідженнях спостережено, що слова-символи можуть набувати нових відтінків у складі фразеологізмів говірок, адже безпосередньо пов'язані з мовленнєвою майстерністю інформанта, його мовно-культурним світом.

Вивчення окремих тематичних груп фразеології говірок чи компонентного складу цих одиниць з погляду вияву ознак номінації сприяє розкриттю природи називання, з'ясуванню особливостей становлення й функціонування цих особливих номінативних одиниць. У говірковому мовленні, як і в літературному стандарті, фразеологізми завжди мають етнокультурний компонент, який може дещо по-різному презентувати

рівень виразності, але чітко виявлятися в зіставленні з іншими говорами чи мовами.

У повсякденній діяльності народ витворив і розкрив багатство своєї мови, свого самобутнього розуму, незвичайної та багатой творчої фантазії. Тому слово є носієм не тільки певного значення, але й попереднього досвіду людини і всієї нації.

У багатій та різноманітній фразеології української мови помітне місце посідають усталені словосполучення, які характеризують внутрішні риси людини: її розумові здібності, трудову діяльність, особливості рис характеру та поведінки. Усталена система загальнолюдських ціннісних орієнтирів, зумовлених християнською етикою і мораллю, співіснує з національно своєрідним в аксіологічній діяльності носіїв окремої мови, що засвідчує особливості її світосприймання.

Результатом численних фольклорних експедицій, записів усно-розмовного мовлення українців стали не тільки систематизація та опис діалектної мови, а й ґрунтовні праці вчених цього лінгвістичного напрямку, що стали міцною теоретичною основою для більшості розділів мовознавства.

Перед мовознавчою наукою логічно окреслилися нові ракурси постановки й розв'язання лінгвістичних проблем. Значно посилилася увага лінгвістів до людського фактора: основні акценти змістилися з об'єкта пізнання на суб'єкт, коли людина розглядається в мові й відповідно мова в людині. Ця тенденція характерна для всіх наук гуманітарного циклу, оскільки відбувся загальний перехід на нову методологічну парадигму – антропологічну. В.Постовалова зазначає, що побудова мовознавчої науки на антропологічних засадах передбачає створення єдиної теорії мови та людини, а у лінгвістиці, яка обрала в ролі своєї методологічної основи названі пріоритети, у центрі уваги опиняються два кола проблем:

- 1) окреслення того, як людина впливає на мову;
- 2) з'ясування того, як мова впливає на людину, її мислення, культуру

[69, с. 8-9]. Сьогодні в центрі лінгвістичної уваги опинився детермінований певною культурою користувач мовою – суб'єкт, що пізнає світ, мислить, оцінює, відчуває [10, с. 14].

Зростання інтересу до української історії, культури, духовності взагалі, а мови зокрема роблять особливо актуальним вчення О. Потебні про внутрішню форму мовних одиниць, у тому числі фразеологізмів, роль екстра- та інтралінгвальних факторів у формуванні їх семантики, зв'язок мовних одиниць з етнокультурною [58].

Давній побут, історичні факти життя, флора й фауна, стосунки із собі подібними, духовна сфера, фольклор – ось далеко не усі екстралінгвальні джерела фразеологізмів. Саме таку природу, за твердженням В. Мокієнка, має більшість із названих одиниць [52, с. 34]. З'ясування цих джерел так чи інакше проливає світло на внутрішню форму фразеологічних одиниць, розширяє свідомість, "надаючи можливість руху великим мисленим масам" [58, с. 7].

Академік В. Русанівський зазначає, що в українському народі можна виділити дві великі мовно-ментальні групи – східноукраїнську і західноукраїнську, а вони, відповідно до різних умов, поділяються на менші субрегіональні підгрупи [70, с. 3]. Не заперечуючи такого виділення в цілому, відзначимо, що над ним тяжіє фактор традиційного діалектного членування української етнічної території. Тут доцільніше брати до уваги проходження через територію розселення українства кількох важливих кордонів, у тому числі й Великого культурно-цивілізаційного.

Належність до ядерної чи периферійної зони, характер умов і взаємовідносин у прикордонній смузі накладають відбиток на формування специфіки менталітету, а отже й етнокультури. Одним із потверджень правильності вищесказаного може служити наукова розвідка С. Тагліна [80, с. 21–28].

Звичайно, висновки, зроблені на основі фразеологічного матеріалу, не можуть бути самодостатніми. Але саме у фразеологічній системі лінгвальної

дійсності чи не найбільше проявляється чуттєвий аспект мови, творче освоєння світу через фантазію, порівняння, символи і концепти як особистості, так і спільноти, у ній виразно проявляється національна самобутність.

Визначальною рисою фразеологічних одиниць як номінативних знаків є те, що вони не тільки називають уже названі фрагменти дійсності, а й містять у своїй семантичній структурі оцінку позначуваного [91, с. 157].

У порівнянні з літературною мовою та іншими ареалами фразеологізми Західного Поділля відзначаються деякими особливостями, хоч вони стосуються переважно її маргінесних аспектів і зумовлюються рядом факторів. Серед зовнішніх назовемо такі, як ступінь віддаленості від етнічного ядра, характер діяльності і ландшафту, тривалість і характер контактів з іншими етносами й субетносами тощо, а серед внутрімовних – потреба актуалізації конотативного компоненту фраземного значення, наявність або відсутність у лексичній системі мови словесного компоненту та його потенція у творенні фраземного образу, потреба актуалізації внутрішньої форми тощо.

Розвиток досліджень народної мови сьогодні має вагомі здобутки на різних лінгвістичних рівнях. Багато зробили в цьому напрямку Л. Коломієць, Ф. Медведєв, В. Ужченко, О. Юрченко та інші вчені, що вийшли із славнозвісної Харківської мовознавчої школи, основоположником якої був О. Потебня. У вченого немає спеціальних праць, присвячених безпосередньо фразеології, але для вивчення фразеологічного багатства мови він зробив чимало [53]. Вагомі теоретичні досягнення у сфері дослідження системних зв'язків і відношень між фразеологічними одиницями різних мов за останні 20–30-х років дали поштовх до виникнення й розвитку нового напрямку в галузі фразеології – фразеологічної ідеографії. З'явилися перші спроби опису в ідеографічному аспекті багатого фразеологічного матеріалу, накопиченого фразеографією (див. праці: М. Алефіренка [1], Ю. Гвоздарьова [8], М. Демського [19; 20; 21], А. Емірової [93; 94], А. Івченка [29; 30], О. Каракуці [32], С. Кравцової [38],

Т. Крисенко [39], В. Мокієнка [51], Ю. Прадіда [60-62], П. Редіна [65], Л. Рязановського [71], В. Ужченка [84], Н. Щербакової [92] та ін.).

Однак слід сказати й про те, що проблеми фразеологічної ідеографії в більшості праць названих авторів вивчалися, як правило, принагідно, у зв'язку з дослідженням інших аспектів фразеології, унаслідок чого аналізу підлягали лише окремі поняттєві поля, покриті ФО, не враховувалися дані таких наукових дисциплін, як філософія, психологія, логіка, соціологія тощо.

Сьогодні кожне вагоме дослідження діалектної фразеології обов'язково передбачає використання лінгвокультурологічних настанов, що спрямовують на з'ясування співвідношення фразеологічних одиниць та знаків культури й актуалізують значення системи еталонів, стереотипів, символів під час висвітлення національно-культурної специфіки фразеологічного фонду мови.

У монографії О. Селіванової "Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)" називаються основні й пріоритетні вектори сучасних досліджень фразеосистеми української мови, серед яких, на нашу думку, найважливішими є такі: простеження відбитків культури народу, його звичаїв, обрядів, традиційних уявлень, міфів у процесах стереотипізації етнічних уявлень про людину, її навколишній світ і внутрішній рефлексивний досвід, що засвідчені у фразеологізмах; опис закономірностей знакової переінтерпретації у фразеосистемі культурних кодів етносу; вияв ціннісних орієнтацій народу, представлених у фразеологічних найменуваннях і їхній знаковій динаміці й ін. [72, с. 8]. Отже, провідною тенденцією сучасної лінгвістики є синтетичне осягнення мови як антропологічного феномену, а вивчення різних аспектів фразеологічного фонду мови, як правило, відбувається із залученням широкого культурного контексту.

Досить інтенсивно стала вивчатись фраземіка українських діалектів, незважаючи на труднощі, пов'язані із збиранням діалектного матеріалу.

Цінний фраземний матеріал зафіксовано у словниках діалектної лексики (М. Онишкевич, С. Панцьо, В. Чабаненко, М. Корзонюк, А. Сизько), матеріалах до фразеологічних словників (П. Грищенко, А. Юрченко, Л. Ройзензон, С. Ройзензон, М. Доленко, Н. Бабич). Особливо вагомим доробком є публікація регіональних словників фразеології (А. Івченко, Н. Вархол, О. Юрченко, В. Ужченко), до складу яких входять власне діалектні фраземи і такі, що виступають у сучасній українській літературній мові.

Територіально опубліковані матеріали та дослідження можна розподілити таким чином: середньополіські говірки північного наріччя (П. Грищенко); східноподільські (М. Доленко, А. Очеретний), західноподільські (Н. Коваленко), буковинські (Н. Бабич), бойківські (М. Онишкевич, М. Демський, Ю. Прадід), наддністрянські (Д. Гринчишин), закарпатські (В. Лавер, Й. Дзендзелівський), лемківські говірки південно-західного наріччя (Н. Вархол, А. Івченко), слобожанські (А. Юрченко, Л. Ройзензон, С. Ройзензон, В. Ужченко, Д. Ужченко), степові говірки південно-східного наріччя (Т. Грица, В. Ужченко, Д. Ужченко).

Під полісемією в діалектній фраземіці розуміємо одночасне функціонування кількох однотипних фразем, що виникли внаслідок послідовного розвитку семантичної структури, наприклад: *хо¹дити йак¹ т¹іло бе²з ду¹ш¹і* (Схк) ‘захворіти’, (Кск) ‘сумувати’; *висохнути на та¹ран¹’ку* (Дрв, КК) ‘схуднути’, (Вр) ‘змарніти від хвороби’; *м¹лос¹ т¹і бйут¹* (Кд) ‘знепритомніти’, (СУ) ‘захворіти’; *заби^евати баки кому* (КК, Крч, Кск, СУ) ‘обманювати’, (Нгн) ‘улещувати когось’. Розвиток фраземного значення спостерігаємо і в межах однієї говірки, напр.: *з¹мотувати вутки* (См) ‘тікати’, ‘піти’; *то¹чити л¹’аси* (ПХ) ‘базікати’, ‘брехати’.

Виникнення та функціонування у діалектному мовленні фразем-омонімів пояснюється переважно випадковим збігом структури та компонентного складу одиниць, але різною семантикою, наприклад: *п¹’іти п¹с¹’ачи^еми сте²ш¹ками* (Ктг, См) ‘зволікати’, (Нгн) ‘осоромитися’; *зби^ерати гни^ели^еч¹ки* (КК) ‘лінуватись’, ‘хотіти спати’.

Синонімічними розглядаємо фраземи, що належать до одного семантико-граматичного класу, які мають спільність значення, характеризуються однаковою або подібною лексико-семантичною валентністю, але різняться або відтінками значень, або стилістичним забарвленням, внутрішньою формою і компонентним складом. Фразеологізми об'єднуються в синонімічні ряди, члени яких по-своєму розкривають певне поняття чи судження. Домінантою синонімічного ряду фразем є, на нашу думку, по можливості семантично немаркований і синтагматично найменш закріплений фразема-синонім. Часто у ролі домінанти виступає семема, структура якої гранично проста. Така домінанта може без втрати у змісті висловлення замінити будь-який інший [21, с. 42–43].

В основі виникнення і значеннєвого функціонування абсолютної більшості діалектних фразем-синонімів Поділля, як і інших ареалів, лежить спостереження над навколишньою дійсністю. Наявністю значної кількості синонімів відзначаються ФО, що лінгвалізують фізичний та психічний стан особи, її поведінку, спосіб життя, діяльності, різні аспекти стосунків між людьми.

Найбільшою образністю, емоційно-експресивним насиченням характеризуються ряди фразем-синонімів, які позначають негативні вчинки, явища, події в житті людини.

1. Рівнозначні фраземи-синоніми (дублети), наприклад: *багла^лйі^л бити* (См), *баїди^л бити* (Лсв), *бомки^л бити* (Внк, Вр, Дрв, Зл, Зрч, КК, Крч, Кск, Лсв, МК, Нгн, Пл, ПХ, Рхн, СУ, Цкв) ‘ледарювати’; *гни^л’ач^лки при^лс’їли кого* (Кск), *ўч’ї^лпилас’а Олена до кого* (Крч) ‘лінуватись’.

2. Семантичні синоніми, що мають спільне значення, але вказують на різний вияв певної ознаки, наприклад: *т’агне до подушки* (Цкв, КК), *с’л’їна^лка ловити* (Нгн), *др’їмота напала* (Кск), *спати на пни* (Дрв, Івн) ‘хотіти спати’; *од^лн’ї кос’т’ї да ш^лк’їра* (Крч), *сам’ї ребра* (Крм), *тіл’ко*

бан¹ки с¹в¹іт¹ац¹а (Внк, Вр, Дрв, Зл, Зрч, КК, Крч, Кск, Лсв, МК, Нгн, Пл, ПХ, Рхн, СУ, Цкв) ‘схуднути’.

3. Фраземи-синоніми, що різняться експресивно-емоційним забарвленням, наприклад: в¹ід¹іі¹ти с¹:его с¹в¹іту (Мнс), по¹прош¹чати¹с¹а с¹:в¹ітом (Шдл) – п¹і¹ти ўви¹ше¹н¹ки (Зрч, Кд, Ктг, Пл), п¹і¹ти п¹ід му¹раву (См) – зас¹ватаў Му¹раўс¹киі (Ктг), Х¹абло ўз¹ало (КК) – ка¹пц¹ами на¹к¹рити¹с¹а (Пл), в¹іт¹кинути ко¹пита (Дрв, Кмр, Мкв, Пл, См, Цкв, Шдл) / р¹ати¹ц¹і (Внк, Вр, Дрв, Зл, Зрч, КК, Крч, Кск, Лсв, МК, Нгн, Пл, ПХ, Рхн, СУ, Цкв) ‘померти’.

У межах фраземіки західноподільських говірок досить поширеним є антонімічний вид системного зв'язку, що відрізняється від синонімічного “максимальним розходженням смислорозрізнявальних ознак” [66, с. 51]. Зазначимо, що протиставлятися можуть не лише семантичні, а й окремі компоненти сталих висловів, наприклад: 1) ви¹будл¹іў йак ба¹дин¹а (КК) ‘схуднути’ – на¹дути¹с¹а пухи¹ром (Кск) ‘погладшати’; гово¹рити п¹ід ме¹ле¹н¹а (Кд) ‘безперервно говорити’ – йази¹ка ли¹г¹нути (ПХ) ‘мовчати’; не¹ до¹йіхаў до Хми¹л¹ниці¹кого (Ктг) ‘дурний’ – до¹бре моз¹ги ва¹рат у кого (Кд) ‘розумний’; 2) при¹ходи¹ти у с¹в¹іт (Дрв, Лсв, Мнс, Шдл) / ў с¹в¹іт (Цкв) ‘народитися’ – в¹ід¹іі¹ти с¹:его с¹в¹іту (Мнс) ‘померти’; опу¹стити р¹уки (Внк, Зл, Зрч, Крч, Мкв, ПХ, СУ) ‘скоритися’ – ўпи¹рати¹с¹а обо¹ма р¹уками (Ктг) ‘не скорятися’; ўс¹тати на¹ но¹ги (Вр, Ів, МК, Пл, Рхн) ‘видужувати’ – ў¹пасти з н¹іг (Мкв) ‘захворіти’.

Висновок до розділу

Пошук джерел витворення фразеологічних номінацій, втрата формальних варіантів фразем або їхня активізація на певних територіях спричиняють стійкий інтерес до аналізу записів, діалектних, фольклорних та етнографічних текстів, лексикографічних праць як скарбниці матеріальної та духовної культури нації. Саме фразеологія є образним виразником уявлень

людини про світ, його будову та закони.

Фразеологізми мають опорні компоненти, які можуть по-різному виявляти рівень образності в часі та просторі. У сучасних наукових дослідженнях спостережено, що слова-символи можуть набувати нових відтінків у складі фразеологізмів говірок, адже безпосередньо пов'язані з мовленнєвою майстерністю інформанта, його мовно-культурним світом.

Вивчення окремих тематичних груп фразеології говірок чи компонентного складу цих одиниць з погляду вияву ознак номінації сприяє розкриттю природи називання, з'ясуванню особливостей становлення й функціонування цих особливих номінативних одиниць. У говірковому мовленні, як і в літературному стандарті, фразеологізми завжди мають етнокультурний компонент, який може дещо по-різному презентувати рівень виразності, але чітко виявлятися в зіставленні з іншими говорами чи мовами.

Отже, фраземи досліджуваного ареалу, які вступають між собою в різні системні зв'язки, можуть легко відтворюватись в усному мовленні, виступати своєрідним орнаментом, що акцентує смислові відтінки. Тотожні або різні за своєю структурою, лексичним складом, фраземи західноподільських говірок мають всі ознаки загальноукраїнського типу фразем, хоч можуть відрізнятись стилістичним вживанням, а також містити власне місцеві ознаки.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Однією з найважливіших складових мовної картини світу є фразеологічна картина світу, основними ознаками якої можна вважати антропоцентричність та пейоративність. Численні дослідження, присвячені вивченню фразеологічних одиниць, засвідчують, що переважна більшість останніх пов'язана з характеристикою людини як біологічного, так і соціального виду. У ряді сучасних робіт аналізуються різні аспекти антропоцентризму фразем, серед науковців, що пильно розглядали цю проблему, вирізняються В. Мокієнко [52], Ю. Прадід [61], А. Івченко [30], Г. Доброльожа [23; 24], М. Олійник [54–56], В. Ужченко [84] та ін.

У вітчизняному мовознавстві теоретичні та практичні проблеми вирішення окремих фразеологічних мікро- та макросистем були предметом спеціального дослідження в монографії Ю. Прадіда "Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)" [61]. Учений провів лінгвістичний аналіз фразеологічних одиниць на позначення психічних процесів людини з урахуванням досягнень сучасних фразеологічної та психологічної наук. Отже, перші кроки на шляху розв'язання складної багатопланової проблеми ідеографічного опису фразем зроблено.

Суб'єктивний фактор у фразеології пояснюється тим, що мислення людини насамперед звернене до найближчих сфер її життєдіяльності, а пейоративність ґрунтується на здатності реагувати на найяскравіше, найпомітніше, на те, що виходить за межі стандартного, логічного, а тому негативні явища життя, негативні риси об'єкта стають предметом позначення у фраземіці.

Важливим моментом життя кожного свідомого громадянина є дотримання

системи моральних цінностей, що має міцний зв'язок з етнічно-історичним корінням нації. Для українців головними чинниками народної моралі споконвічне були повага й любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних взаєностосунків, знання свого родоводу, риси високого громадянства; засуджувалися негативні якості – пияцтво, лінощі, нещирість, злодійство, жадібність, скупість.

У фразеології наявні численні фразеологізми, що характеризують моральні якості людини. Існують різні форми систематизації ареальних фразеологічних одиниць (АФО): "тематичні класи" (Л. Ройзензон [67; 68]), "понятійні мікрополя" (А. Емірова [93; 94]), синонімічний ряд – семантична підгрупа семантичне поле – тематична підгрупа – тематична група – тематичне поле – архіполе (Ю. Прадід [60–62]).

Розглядаючи, наприклад, моделі східноукраїнської фразеології, В.Ужченко в своїй монографії виокремлює фразеотематичну групу "Людина" й фразеотематичні підгрупи в її складі: "Людина як жива істота", "Людина як суспільна істота", "Людина як розумна істота". Остання складається з фразеосемантичних полів: розум, емоції, стан, почуття, характер, поведінка [84, с. 119–198]. Фразеосемантичне поле "характер, поведінка" у В. Ужченка репрезентують варіантно-синонімічні групи "обманювати, брехати", "спокійний", "дуже злий", "дуже скупий", "дуже лінивий, ледачий". Мовознавець під варіантно-синонімічною групою розуміє "таке смислове об'єднання фразеологічних одиниць, котрі в своїх значеннях мають подібні опорні семи й ідентифікуються близькими за значенням синонімічними інваріантами, часом із широким набором варіантів" [84, с. 115].

У діалектній фразеології Західного Поділля безпосередньо відображається світобачення носіїв цих говірок, зміст культури. Зважаючи на вторинність фразем, відтворення ними повсякденно-побутового менталітету та максимальну спрямованість на сферу актуальних для певної мовної спільноти реалій, можна говорити про наявність культурно-національного

компонента в усіх ФО, хоча в різних ступенях вияву його в різних групах фразем.

Н. Коваленко, здійснюючи ідеографічний опис фразем Західного Поділля та виокремлюючи структурно-семантичні моделі на українському діалектному просторі, використала таку структуру тематичного поділу матеріалу:

- 1) фразеосемантичне поле, що складається з фразеосемантичних груп та семантичних рядів, об'єднаних певною загальною семантичною ознакою;
- 2) фразеосемантична група, що об'єднує ряди фразем, пов'язані спільною семантичною ознакою;
- 3) семантичний ряд, який об'єднує фраземи із спільним значенням і є складовою частиною фразеосемантичної групи і поля [36, с. 18].

Погоджуємося із думкою Н. Коваленко, що активні мовно-фразеологічні процеси, що відбуваються в західноподільських говірках, особливо наочно можна експлікувати за допомогою моделювання [36, с. 45].

Фразеологічне моделювання останнім часом займає чільне місце в працях багатьох учених, структурно-семантичне моделювання ареальної фразеології спостерігаємо в дослідженнях М. Толстого, В. Мокієнка, А. Івченка, В. Ужченка, Т. Грици. Структурно-семантичною моделлю називають "ряд фразеологічних варіантів, що відрізняються часовою та просторовою характеристиками, але об'єднані спільним значенням, синтаксичною структурою (що може мати імпліцитні або експліцитні варіанти) та варіюванням компонентів у межах тематично однорідної групи лексики" [12, с. 6].

2.1. Фразеосемантичне поле «Позитивні морально-етичні якості людини»

Основоположником психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві був О. Потебня [53; 58]. Ідеї цього напрямку в мовознавстві

зумовили необхідність утворення маргінальних галузей лінгвістики – психолінгвістики, психосемантики, етнопсихолінгвістики та ін. [73, с. 18].

До фразеосемантичного поля «Позитивні морально-етичні якості людини» належить семантична група ‘дотримуватися норм суспільної поведінки’.

Виявлено ССМ 1 “мати Бога + у + середині = дотримуватися норм суспільної поведінки”: *мати Бога ў ду^ші* (Др, КК, Крм, Крч, Мк, МО, Рх), *мати Бога ў жи^ти* (Шд), *мати Бога ў пуз^і* (Злч), *мати Бога ў жи^ево^ті* (Кр), *мати Бога ў серц^і* (Кр, См).

ССМ 2 “знати + норму = дотримуватися норм суспільної поведінки”: *знати м^іру* (Зл, Крч, Мк, МО, Пл) / *мати м^іру* (КК), *мати м^іру ўсім* (Кр), *знати норму* (Мн), *знати зас[’]* (Схк).

Семантичний ряд "Добрий"

Фразеологізми цього семантичного ряду характеризують добру людину, рідше – щедру, хоч загалом на фразеологічному рівні чіткого розмежування цих якостей не спостерігаємо. Фразеологізми зі значенням "добрий" наділені позитивною оцінкою, а їх ступінь експресивності залежить від конотативної модальності. Фразеологізми семантичного ряду "Добрий" вимагають суб'єктного оточення, вираженого іменником, займенником, субстантивованою частиною мови на позначення особи. У ролі супровідних слів фіксуємо прикметники *добрий* / *задобрий*.

Більшість фразеологізмів цього семантичного ряду має прозору мотивацію і розподіляється за структурно-семантичними моделями, а саме: Модель "добрий (такий) + як хліб = дуже добрий":

Добрий йак наска (Ксм); *йек хл'ін з маслом* (Кр); *йек ка'валок хл'іба* (Кр); пор.: *добрий сусід, ек добрий хліб* [Кайндль, с. 164]; лемк.: *добрий як з маслом хліба* [ФСЛГСС, с. 138]; *добрий як фалаток хліба* [ФСЛГСС, с. 138].

М'ї пер'ший чоловік \ то ни те шо другий \ та той буў \добрий йак наска | але шо \ йак \рано ўмер (Км); *Та вона (про дружину) 'була та'ка добра йек кавалок хл'іба \ а \нин'і ўже не то* (Кр).

Внутрішня форма фразеологізмів цієї моделі відбиває "гастрономічні" уявлення про доброту. Звідси і ступінь експресивності окремих ФО збільшується завдяки компонентам, що позначають хліб кращої смакової якості (*'паска, з 'маслом*).

Модель "добрий + що + прикладай + до + вразливого місця = дуже добрий": [такий] *шо прикла'даї до ду'ш'ї* (Чр); *шо до 'зуби ту'ли* (Вр); *шо до 'рани бе'ри* (Кс); *та'ке 'добре, шо йо'го до 'серц'а прикла'даї*; пор. літ.: *хоч до рани (до болячки, до зубів) прикладай* "добрий, лагідний, податливий" [ФСУМ, I, с. 319].

Високий ступінь експресивності фразеологізмів цієї моделі зумовлений не окремими компонентами, а внутрішньою формою загалом. Значення даних фразеологічних одиниць ускладнюється додатковою семою "співчутливий, ніжний".

Модель "дав + би +(з себе) + одяг + (останній) = дуже добрий": *со'роч'ку би даў 'с:ебе* (Кр); *давби сорочку з себе* "добрий" [Номис, с. 61]; *ос'тані шта'ни би 'с:ебе ста'нуў* (Кс); пор. лемк.: *дав би зо себе послідну сорочку* [ФСЛГСС, с. 127]; пор. літ.: *останню сорочку скинути та віддати* "поділитися з ким-небудь усім, що маєш" [ФСУМ, II, с. 817].

Та в'ін со'роч'ку би даў с 'себе / і 'ж'інка ў 'него та'ка 'добра | та ї ма'лиї 'Йура у 'него та'киї (Кр). *Дл'а с'воїх / то в'ін не буў та'киї 'добриї \ а дл'а 'когос \ то ос'тан'ї шта'ни би с 'себе с'т'а'нуў* (Кс).

Значення фразеологізмів цієї моделі ускладнені додатковою семою "щедрий", що впливає з первинно-образного значення "бути щедрим, віддати усе, що маєш": *А ми'н'ї дл'а 'нейї н'ї'чо не ш'кода \ йа би йї ос'тан'ї шта'ни буў даў | а ти'пера | йа н'їц не 'годен | то 'навит не с'тупит на по'р'їх* (Кс). Зазначимо, що високий ступінь експресивності фразем зумовлює компонент *ос'тан'ї*.

Модель "дав + би + частину власної істоти = дуже добрий": *'душу би ві'даў* (Вр); *даў би 'очі 'виколати* (Чр); *'палец би даў у'різати* (Нг).

Знайім т'вого 'тата \ та то та'киї чоло'в'їк \ 'палец' би даў со'б'ї

ʏp'ízati \ ta'kiŭ buŭ 'dobriŭ (Hr); *To ŭe tak \ ŭag 'moya go'vorit | to ta'ka 'dobra \ 'och'i bi 'dala \ a naŭ'raŭdu \ to ta'ka za't'ata \ ŭag ni'n'ok* (Чр).

Семантика фразеологізмів містить додаткову сему "жертвний", що впливає з їх внутрішньої форми. Дані фраземи є полісемантичні, оскільки здатні характеризувати і дуже щедру, і жертвну людину. Ступінь експресивності цих фразеологізмів значно вищий, аніж у ФО попередньої моделі.

Інші фразеологізми цього семантичного ряду мають індивідуальну внутрішню форму.

Так, ФО *йек 'тиха во'да* (Кр), що характеризує дуже добру людину, має високий ступінь експресивності завдяки конотативній модальності, а саме компонентів *'тиха*. Він і є стрижневим словом у мотивації значення і зумовлює додаткову сему "винятково (добрий)", що пояснюється географічними особливостями подільського регіону: *Пона'д'а 'наша 'була та'ка йак 'тиха во'да \ те'пер та'ких уже на св'іт'і не'ма* (Тр).

Таким самим високим ступенем експресивності наділений фразеологізм *'добрий йак 'мамина 'ци'ц'ка* (Тр), що має аналогічний відповідник і в лемківських, і в гуцульських говірках: *добрий як мамина ціц'ка* [ФСЛГСС, с. 141]. Образний конкретизатор зумовлює і наявність додаткової семи у значенні "безвідмовний": *Та то не 'годен 'бути до л'удий 'добрий йак мамина 'циц 'ка | бо ус 'і 'будут 'галакати* (Чр).

Значення фразеологізму *'добрий / бла'гий йак д'нина* (Тр) ускладнене додатковою семою "приятний". Він має нижчий ступінь експресивності в порівнянні з попередніми фраземами. Порівняймо: *А уже то 'робиц'и бла'гий йак д'нина* (Тр).

Наявність образного конкретизатора на позначення міфічної істоти з надзвичайними моральними якостями в межах фразеологізму зумовлює високий ступінь експресивності: *'Нашчо ме'не по'кину' / 'добрий бу' йак 'йангил / йа те'бе і ни 'варта* (Др).

Аналіз семантики фразеологічних одиниць семантичного поля

«Позитивні морально-етичні якості людини» у західноподільських говірках ілюструє народне розуміння доброти як жертовності, щедрості, приязності вдачі та ін. Про це свідчать, зокрема, додаткові семантичні компоненти у значенні, зумовлені внутрішньою формою.

2.2. Фразеосемантичне поле на позначення аморальної поведінки людини

У науковій літературі термін аморальний трактується так: "Аморальний (а ... і мораль) – позбавлений моралі, неморальний [76, с. 68]. Мораль (лат. тогаїз – моральний, від тогез – звичаї") – 1) сукупність норм і принципів поведінки людей; одна з форм суспільної свідомості" [76, с. 655]. Семантичне поле, що позначають кримінально не карану (непротиправну) аморальну поведінку людини, складається безпосередньо з синонімічних груп.

Фразеологічні засоби вираження кримінально не караної (непротиправної) аморальної поведінки людини, як, власне, й лексичні, не були предметом комплексного дослідження в мовознавстві. Семантичний аналіз ФО, що об'єднуються в тематичну групу "Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини" (ієрархічна структура ідеографічної класифікації подається за Ю. Прадідом [60, с. 40]), дає підстави запропонувати структуру тематичного поля, яка відповідає рубрикації аморальної поведінки, поданій у психологічній науці.

За нашими матеріалами, тематичне поле фразеологічних одиниць "Аморальна поведінка людини", що побутують у подільському діалектному мовленні, утворюють семантичні групи фразем, що характеризують:

- 1) систематичне пияцтво людини;
- 2) корисливість людини:

а) обманути, перехитрити (використовувати іншу людину як засіб для досягнення власних цілей);

б) обманути, перехитрити (поставляти іншій людині неправильну інформацію про власні цілі, соціальну й предметну дійсність);

в) хитрувати (вдаватися до неправдивих, нечесних вчинків);

г) змінювати ціннісні орієнтири;

3) сексуальну розбещеність людини:

а) вступати в позашлюбні зв'язки з кимось;

б) позбавити незайманості;

в) схилити до інтимних стосунків, взаємин.

Найчисленнішими є семантичні ряди „Ледачий”, „Злий”, „Хитрий”, „Жадібний”, „Гордий”, „Підступний”, „Боягузливий”, „Нахабний”. Певне місце серед аналізованих фразем займають і вирази зі значенням „Пияк (Пиячити)”, бо своєю семантикою вони наближаються до одиниць, що позначають фізичний стан людини. Проте ми розглядаємо їх у межах досліджуваної проблеми, бо пияцтво здавна вважається однією з моральних вад людства. Фраземи виділених груп функціонують як евфемізми – вислови, що пом'якшено позначають неприйнятні для певного ментального простору явища дійсності. Головною причиною виникнення фразеологічних заміників прямого найменування негативних моральних якостей людини є бажання приховати неприємні сторони життя, мотиви поведінки.

Соціальна природа людини спричинює вироблення певних стереотипів поведінки. Важливе постійне цілеспрямоване заняття суспільне корисною працею як передумова розвитку власне особистості, так і суспільства в цілому. Здавна в народі однією з гостро засуджуваних вад людини було ледарювання, про що свідчать численні паремії: *замуж хоч зараз, а робить не прибить, косить би косив, та коли б чорт косу носив, пішов по масло, та й в печі погасло* [Номис, с. 134], *ледачому ледачий і кінець, ледачому туди і дорога, лінивий в своїй хаті змокне* [Пазяк, с. 291]. У фразеології також налічується чимало виразів, що розкривають названу сферу: *баглаї бити, аби день до вечора* [ФСУМ, сс. 23, 226], *запоріз. вугли підпирати, зад до лавки*

пришпилений [Грица, сс. 131, 141], *нанад. давить сачка, рукава по коліна* [Чабаненко, сс. 32, 125], *споліс. до роботи як дід до дівок, працює як ворон* *рачує* [Добролюба, сс. 26, 28], *гуц. н'ї стебло не уривати* [Олійник, с. 126]. При ідеографічній розробці фразеологізмів ми дійшли висновку про доречність виділення двох СГ: власне „Ледачий (ледар)” та „Ледарювати, байдикувати”.

Фразеосемантична група на позначення негативної поведінки людини “Напиватися” об’єднує в собі фраземи різної структури й внутрішньої форми. Систематичне пияцтво людини відбито у Фразеологічному словнику української мови такими одиницями: *тинятися по шинках (по корчмах, з корчми в корчму)* – постійно пиячити, занедбуючи свої справи, обов'язки і т. ін. [ФСУМ, I, с. 883].

Названа група була предметом опису Л. Івашко на діалектному матеріалі інших слов'янських мов, зокрема російської [28, с. 38-42]. Зазначимо, що для української діалектної фраземіки, як і для російської, характерне переважання у цій групі дієслівно-іменних сполучень, семантика яких згортається до одного слова (найчастіше це лексеми, співвідносні з дієсловами *пити, лити*).

За нашими спостереженнями, фраземи цієї ФСГ щодо інтенсивності та тривалості дії виступають у 3 семантичних рядах, які не мають антонімічних відповідників: ‘напитися’, ‘багато випити’, ‘постійно пити’.

Семантичний ряд ‘випивати’.

ССМ 1 “заглядати + в + чарку = випивати” утворює: *ди^eвити^eс'а ў ста¹кан* (МК), *загл'а¹дати ў ста¹канчик* (Мк), *загл'а¹дати ў ¹чарку* (Км, Крч, МО, ПХ).

Семантичний ряд ‘напитися’.

ССМ 2 “залити + очі = напитися” виявляється у таких виразах: *зали^eвати с'л'іна¹ки* (Мн), *за¹лити кл'інку* (Др, МК) / *за¹лити кл'іп¹ки* (Др), *зака¹чати кл'інку* (Крч), *за¹лити кл'іпоўку* (Зр), *не²ре²ви²р¹нути ¹оч'і* (Крч), *за¹лити ¹оч'і* (Гр), *за¹лити по¹в'іки* (Крч), *зал'ати с'л'іни* (Зр, Мк, Рх) / *зал'ати с'л'іпн'і* (Др, Зн, Кд, Нг, Пл) / *за¹лити с'л'іпн'і* (МО, СУ).

Семантичний ряд ‘напитися’ наповнений однотипними фраземами із загальною ознакою одноразової дії. За такою ж структурною моделлю “дієслово + іменник у знах. відм.” побудовані фраземи: *закачати к^ліпку* (Крч), *не^ере^еви^ернути оч^і* (Крч), *зали^у душу* (Шд).

Найбільший ступінь вияву стану передають фраземи семантичного ряду ‘багато випити’. Створення фразеологічної семантики з певними відтінками емоційно-експресивного забарвлення забезпечується порівняннями вигляду людини з тваринами. Мотивація значення базується на порівнянні вигляду та дій людини з тваринами, а створення семантики з певними відтінками емоційно-експресивного забарвлення забезпечується ще й внутрішнім наповненням діалектизмів, які активно варіюються. Такі компаративні фраземи створені за ССМ 3 “напитися + як + свійська тварина”: *на^лити^ес’а як сви^ен’а* (Кт, Лс), *нали^егати^ес’а як сви^ен’а* (Кс), *нагл’у^лгани^ети^ес’а як сви^ен’а* (Злч), *набрати^ес’ як сви^ен’а* (Пл), *нали^езати^ес’а як сви^ен’а* (Кс, СУ), *нали^езати^ес’а як цап* (Др).

За ССМ 4 “напитися / набратися + як + тварина + звичного для неї харчу” побудовані такі фраземи: *на^лити^ес’а як ко^лрова во^лди* (Вн), *назо^лити^ес’а як ко^лрова во^лди* (КК), *набрати^ес’ як сви^ен’а по^лмийі^у* (Схк), *набрати^ес’ як жаба^л мулу* (Зл, Злч).

Семантичний ряд ‘постійно пити’ менш продуктивний у цій ФСГ. Фраземи мають додаткові семантичні характеристики, що ускладнює виділення будь-яких моделей. Сюди відносяться: *мати си^ен’ушні н’іс* (Крч), *с^ли^ус’а до р^лучки* (Пл), *до^ли^ус’а до р^лучки* (СУ).

Найбільший ступінь вияву стану передають фраземи, що, як правило, побудовані за типом словосполучення з прийменником (найчастіше *до*, *по*). Модель 5 “напитися + до + крайнощів” утворює: *на^лити^ес’а до р^лучки* (Лс), *на^лити^ес’а до ч^лорти^ек’і^у* (Дн, Пл). Тому виділяється структурна модель “дієслово + прийменник + іменник”: *набрати^ес’а по в^луха* (Кс), *на^лити^ес’а до ч^лорти^ек’і^у* (Дн, Пл), *на^ли^ус’а до р^лучки* (Лс).

Отже, аналізована ФСГ складається з 4 семантичних рядів, що вказують на різний ступінь стану людини. В межах зафіксованого матеріалу виділено 2 структурні та 5 структурно-семантичних моделей. Широке вживання лексичних діалектизмів спостерігається у семантичному ряді 'багато випити'.

Як засвідчують психосемантичні дані [57, с. 305-306], загальне значення семантичного ряду ФО «Корисливість людини» включає ознаку нечесності. На думку В. Петренка, ця ознака "семантичне дуже багатопланова та складна. Нечесність полягає в невідповідності індивідуальних цінностей суб'єкта й форм їх реалізації суспільним цінностям і нормам при зовнішній демонстрації визнання цих норм" [57, с. 305-306]. Найчисленнішими синонімічними рядами цього семантичного є:

а) обманути, перехитрити (використовувати іншу людину як засіб для досягнення власних цілей): *брати / взяти на арапа* [ФСУМ, I, с. 51]; *забивати / забити баки* [ФСУМ, I, с. 297]; *замовляти (заговорювати) / замовити (заговорити) зуби* [ФСУМ, I, с. 313] тощо;

б) обманути, перехитрити (поставляти іншій людині неправильну інформацію про власні цілі, соціальну й предметну дійсність): *пускати (перти) пустити туман (туману, рідко тумана) / у вічі* [ФСУМ, I, с. 718]; *наводити / навести полуду (більмо) на очі* [ФСУМ, I, с. 520]; *замилювати (милити) / замилити очі* [ФСУМ, I, с. 312]. ФО *туман у вічі пустиш* передає, що у поведінці суб'єкта є щось нечесне, незрозуміле, заплутане;

в) хитрувати (вдаватися до неправдивих, нечесних вчинків) *крутити (вертіти) хвостом* [ФСУМ, II, с. 402]; *підходити (підлазити з хитрощами)* [ФСУМ, II, с. 135]; *ловити (вудити) рибу в каламутній (рідко мутній) воді* [ФСУМ, II, с. 444] тощо.

За нашими матеріалами, виявлено ССМ 1 "закривати + очі = обманювати", що наповнена такими одиницями: *за¹мил'увати ¹оч'і кому* (Зн, Кд, Км, Лс, Мк, Нг) / *за¹мил'увати ¹воч'і* (Рх) / *за¹мил'увати ¹вочи* (Крч),

зали^евати |оч'і кому (МО), за^лмул'увати |оч'і (СУ), за^лл'овувати |очи кому (КК).

ССМ 2 “задурювати + іменник, співвідносний з *розум* = обманювати” репрезентована: зату^лман'увати |мозок (Мн), зал'ї^лпити |м'ізги кому (Вн, Зн, МО) / зали^евати |м'ізги (Кс), закру^лтити |м'ізки (Зл), за^лтерти моз^лги (Пл), за^лбити моз^лги (СУ) / за^лбити моз^лга (Крм), |голову моро^лчити кому (Пл, ПХ).

Як засвідчують психосемантичні дані, ознака нечесності явно не міститься в останніх двох ФО: *як вареник у маслі купається й знімати пінку*, але до них веде ланцюг свідомих чи несвідомих висновків: “жити дуже добре” – означає, зрештою, жити за чийсь рахунок.

Ознака обману також явно не міститься в ФО *купатися як сир у маслі і як вареник у маслі*, але «конотація комфортності, м'якості міститься у всіх чотирьох словах «сир», «масло», «купатися», «вареник», не дозволяючи актуалізуватися ознаці «насильницьке відбирання» цих благ у інших і залишаючи можливою тільки форму обману» [57, с. 306].

Виявлено, за нашими матеріалами, ССМ 1 “жити + як + у святого + за (в) + назва місця = заможнo жити”, що утворює: |ж^лити йак ʔ |Бога за |двє^лрима (Гр, Злч, Кс, МО, Цк) / |ж^лити йак ʔ |Бога за |пазухойу (Дн, Злн, Зн, Кд, КК, Км, Крч, Кс, Нг, Пл, ПХ, СУ) / |ж^лити йак ʔ |Бога за |пазухоʔ (Зл, Злч, Мн) / |ж^лити йак ʔ |Бога за |пазухом (Кр), |ж^лити йак ʔ |Бога за |пле^лчима (Рх), |ж^лити йак ʔ |хри^еста за |пазухойу (Кт).

Модель 2 “жити + як + харч + у маслі = заможнo жити” утворює: п^л|ла в а т и йак пи^ер'іг ʔ |мас'л'і (Др, Мк) / |ж^лити йак пи^ер'іг ʔ |мас'л'і (Кд), ку^л|п а т и е с ' а йак сир ʔ |мас'л'і (МО, Пл) / п^л|ла в а т и йак сир ʔ |мас'л'і (КК), |ж^лити йак ва^лреник ʔ |мас'л'і (Зл), ку^л|п а т и с ' йак ва^лреник ʔ сме^л|тан'і (Кд), йак |булка ʔ |мас'л'і (Нг), йак |масло ʔ сме^л|тан'і (Крч).

Синтаксична модель: |ж^лити йак чорт ʔ |попе^л'і (Зн), |ж^лити йак к'іт на п'їецу (Кс).

На позначення поняття ‘змінювати ціннісні орієнтири’ зафіксовано такі вирази: і |нашим і |вашим (Дн, Злн, Зн, Кд, КК, Км, Крч, Кс, Нг, Пл, ПХ,

СУ); *три|мати н'іс (носа) за |в'ітром (по |в'ітру)* (Зл) – діяти непослідовно, безпринципно, змінюючи свої переконання і поведінку відповідно до обставин; *со|б'і на у|м'і* (Крч) – 'думати про власні інтереси, мати свої плани, задуми'.

ФО цієї групи передають, на думку психологів, поведінку суб'єкта, пов'язану зі змінами ціннісних орієнтирів, цілей і завдань залежно від життєвих обставин, але на користь самого суб'єкта та, зрештою, зі шкодою для інших учасників спільної діяльності, у яку цей суб'єкт включений. Ось що пише з цього приводу В.Ф. Петренко: "Деякий суб'єкт виявляється слабкою ланкою в спільній діяльності за рахунок нестійкості ціннісно-мотиваційної структури його особистості: на нього не можна покластися" [57, 306]:

ФО і *нашим і вашим, ніс тримав за вітром, собі на умі* передають відсутність у суб'єктів "деяких надіндивідуальних "трансцендентальних" цінностей, які стоять вище безпосередніх прагматичних цінностей і які зумовлюють стійкість поведінки людини та її кооперацію з іншими людьми в ситуаціях, коли спільна діяльність вимагає стати вище егоїстичних і егоцентричних інтересів" [57, с. 306].

Трансцендентальний (від лат. – який виходить за межі) – 1) у схоластиці – який являє собою найзагальніше поняття [76, с. 585]. Егоцентризм (від лат. – я і центр); 2) негативна риса характеру, що полягає в крайньому індивідуалізмі, егоїзмі [76, с. 186]. Егоїзм (від лат. – я) – моральний принцип і негативна риса характеру, що полягають в нехтуванні інтересами суспільства й інших людей заради особистих інтересів [76, с. 186].

Семантичну групу західноподільських фразем "Сексуальна розбещеність людини" складають безпосередньо синонімічні ряди зрізними значеннями.

ФСР 'вступати в позашлюбні зв'язки з кимось'. Фраземи цього ряду, їх етимологія здавна цікавили дослідників української фраземіки [53, с. 123–126]. Аналіз ССМ фразем на позначення сімейного життя в гуцульських

говірках, здійснений М. Олійник [54], засвідчив їх активне функціонування, системний характер відношень між фраземами.

Модель 1 “ходити + до + чужої + власності = зраджувати” простежується в південно-західному та південно-східному наріччях: лемк. *ходи'ти до чужо'го реві'рку / реві'ру* [ФСЛГСС, с. 112], *ходи'ти до дру'гой пивни'ці* [там само, с. 102], *ходи'ти до чу'джой студні* [там само, с. 129]; гуц. *ходити до чужої хати, ходити до чужої постен'і* [Олійник 2001, с. 392]; сх.степ., слобож. *заглядати до курника* [Ужченко 1993, с. 59].

Модель 2 “скакати (ходити) + в + чужі сільськогосподарські угіддя = зраджувати” активно варіюється в південно-західному наріччі: зах.под. *с'кочи'ти ў гречку* (Гр, Др, Злн, Зр, Кд, Км, Кр, Крм, Крч, Кс, Мк, МО, Нг, ПХ, Рх, СУ, Цк, Шд), *с'кочи'ў ў чужий го'род* (СУ), *ска'кати ў чужу гречку* (Кр, Лс); бук. *скакати в гречку* [Бабич 1971, с. 14], *лізти в капусту / хрін* [там само]; гуц. *шт'рикнути ў гречку, забіхти ў гречку, скоцити ў капусту* [Олійник 2001, с. 392]; лемк. *ходи'ти на дру'гы гру'шки* [ФСЛГСС, с. 44], *ходи'ти до чу'джой капу'сты* [там само, с. 63]; закарп. *ходи'ти в ца'рину* [Лавер 1992, с. 19].

Фраземи з ОК “гречка” утворюють гуцульсько-буковинсько-західноподільську внутрішньомодельну ізоглосу.

На позначення поняття ‘позбавити незайманості’ зафіксовані на території Західного Поділля такі вислови: *потолю'чити в'і'ночок* (Дн, Злн, Зн, Кд, КК, Км, Крч, Кс, Нг, Пл, ПХ, СУ); *з'ір'вати в'і'нок* (Дн, Злн, Зн, КК, Км, ПХ, СУ); *зос'тавити без в'ін'ця* (СУ).

Зі значенням ‘схиляти до інтимних стосунків, взаємин’ активно побутують фраземи: *п'ід'водити / п'ід'вести на гр'іх* (Кд, Кт); *п'ідку'сити на гр'іх* (Дн, Злн, Зн, Кд); *п'ідма'нути на гр'іх* (КК, Км, ПХ, СУ) тощо.

Як засвідчують психологічні дані, ФО на позначення аморальної поведінки людини припускають поряд із суб'єктом дійсності якогось іншого суб'єкта (чи суб'єктів), на шкоду якому і реалізується діяльність.

Усі ці ФО реалізують суб'єкт – суб'єктні стосунки чи суб'єкт –

об'єкт – суб'єктні стосунки [64, с. 12].

До аналізованого поля входять ад'єктивні фраземи західноподільських говірок, що називають певні ознаки, притаманні особі. Об'єднані пошуком більш яскравого образу, фраземи характеризуються численними синонімами з широкою понятійністю й неоднорідною структурою.

ФСР "легковажний, безтурботний" ССМ 1 "сторонній предмет + в + голова = легковажний": *гуси в голо^в'і* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *ме^лтелики в голо^в'і* (Кд, Км, Крм, Тр).

ССМ 2 "як + вітер + де = легковажний": *йак в'ітер у пол'і* (Тр), тут відчутний зневажливий відтінок синтаксично зв'язаного слова *вітер*, реалізованого також в композитах *вітровійка*, *вітрогін* (*вітрогон*), *вітрогонити*, *вітрогонка* і в простих прикметниках *вітруватий*, *вітряний*, об'єднаних семами "легковажний", "нерозсудливий", "пустий" [82, с. 236]. Сюди прилягають і каламбурні вислови типу *як Ван'а В'етров* "легковажний, несерйозний" (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр), *як Ван'а В'ітрогон* "тс." (Кд, Км, Крм, Тр). Тут "негативна соціальна конотація імені та асоціації з вітром стають базою для утворення перифраз із семою *легковажний несерйозний*" [46, с. 115].

ССМ 3 "в + частина простору + вітер, в + будівля (частина будівлі) + дим = легковажний": *в пол'і в'ітер*, *в хат'і дим* "легковажний" (Тр, Чр); *в пол'і в'ітер*, *в тру^б'і дим* "т.с." (Тр, Кс, Шд).

ССМ 4 "в + частина простору + вітер, в + особа (онім) + дим = легковажний": *в пол'і в'ітер*, *в н'ого (неї) дим* "легковажний" (Тр, СУ, Чр), *в пол'і в'ітер*, *в Ман'ки дим* "т.с." (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр).

ССМ 5 "назва рослини (частини рослини) + пустоголовий = легковажний": *качан пустоголовий* "про легковажну людину" (Кд, Км, Крм, Тр); *кульбаба пустогорова* "т.с." (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр). Негативна конотація цієї фраземи пов'язана із сприйняттям *кульбаби* як недовговічної квітки, отже, "конотативні семи відбиваються не тільки на прямому значенні слова, а й можуть бути підставою для розвитку метафоричних значень..." [43,

с. 134].

ССМ "[зовсім] + без + споруда (частина споруди) = легковажний, безрозсудливий": *зоўс'ім без башн'і* "легковажний, безрозсудливий" (Тр); *В'ін зоўс'ім без башн'і, на так'ій скорост'і носиц'а* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *зоўс'ім без криш'і* "т.с." (Кд, Км, Крм, Тр). У жаргонному мовленні *криша* – "голова, мізки, здоровий глузд" [78, с. 152].

Семантичний ряд 'сердитий, злий'

Фразеологізми зі значенням "добрий" / "злий", що активно функціонують у західноподільських говірках, є яскравим свідченням антропоцентричності фразеологічної системи. Вони демонструють риси української ментальності загалом і особливості асоціативних реакцій мовців подільського діалектного обширу зокрема.

Фразеологізми цього семантичного ряду об'єднані спільною семою 'злий'. Нерідко їх семантика ускладнена додатковими семами. Переважна більшість цих фразем характеризується подвійною експресивністю: денотативною, що пояснюється особливістю позначуваного, і конотативною, зумовленою компонентним складом фразем. Вони мають негативну оцінку і вимагають суб'єктного оточення, вираженого іменником, займенником, субстантивованою частиною мови на позначення особи, рідше тварини.

Значення фразеологізмів здебільшого прозоро мотивовані. Ці фраземи відтворюються за структурно-семантичними або семантичними моделями. Задля уніфікації формул цих моделей у ролі супровідного слова вживатимемо прикметник *злий*, хоч наші записи фіксують і такі прикметники: *л'утий*, *недобрий*, *злосний*. Часто супровідне слово в живому мовленні може випускатися.

Модель «злий + як + тварина = "дуже злий": *сердитий, як собака* [Номис, с. 179]; *не^u добри і йак пес* (Др), *зли і йак пес* (Кр), *ска¹ же не йак пес* (Кт), *йак¹ гади^eна* (Ів), *йак га¹д'ука* (Кд, Кт); пор. гуц. *л'утий йек пес*; *йек к'ерва*; *йек гаїда*; *йак спеклиі пес*; *[л'утий] йек рис'*; *[злий] йек гадина* [Олійник, с. 39]; пор. в бойк.: *бурий як вовк* "дуже лютий" [7, с. 130]; пор. літ: *як собака*, з сл. *злий* "дуже, надзвичайно" [ФСУМ, II, с. 839].

Часто для характеристики злої людини використовують і метафори, які здатні експлікуватися в іменні ФО зі стрижневим компонентом *гадюка* та його варіантами. Порівняймо: *гадина си|кушча / мартова* (Кт); *га|д'ука п'ідко|лодна* (КСГТ); пор. гуц. *гадина поз'ериста* [Олійник, с. 39]: *Але чькай, галице підкаменна! Чькай, чькай* [Олійник, с. 39]; пор. бойк.: *ти гадино сороката* (Наг) "лайка, обернена до злої людини" [Франко, II, с. 307].

Семантика фразеологізмів з компонентом *гадина* ускладнена додатковою семою "підступний". Дані фразеологічні одиниці характеризуються високим ступенем експресивності завдяки конотативній модальності, створеній не лише компонентом *гадина / гадюка* та ін., а й атрибутами до них: *мартова* (ранньою весною гадюка вважається особливо злою), *підкамінна*, *підколодна*.

ССМ 1 "злий + як + назва тварини = сердитий" утворює: ССМ 2 "злий + як + назва комахи = сердитий" утворює: *л'у|та йак о|са* (КК), *йак муха|у|с|нас'і|у|ку* (Крч).

ССМ 3 "комаха + вкусила = сердитий" утворює: *як тебе муха вкусила!* [Номис, с. 180]; *йа|кас' муха|у|ку|сила* (Крч, Пл) / *йа|кас' муха|у|ку|сила за|носа* (Злч), *те|хе"н' у|ку|си|у|кого* (Пл).

Модель "недобрий / задобрий + як + гострий / кислий продукт харчування = "дуже злий": *йак|кисле|моло|ко* (Км); *л'у|тий|йек|перец* (Кр); пор. лемк.: *недобрий як хліб з честком* [ФСЛГСС, с. 138]; пор. гуц.: *сотала лиха йек перец* [Олійник, с. 39].

Використання назви гострого чи кислого харчового продукту в ролі образного конкретизатора посилює експресивність відповідних фразеологічних одиниць. Образність таких фразем ґрунтується на сприйнятті цих продуктів як збудників негативних реакцій, що виявляються в міміці. На подібних асоціаціях побудований фразеологізм з індивідуальною внутрішньою формою: пор. гуц.: *йаг дим с кочерги: Та вона така задобра / йаг дим с коч'ерги / але шо йа му буду казати / шо хт'і|у / то майі* [Олійник, с. 39].

Модель "злий + як + представник нечистої сили = дуже злий": *злий*

йак дух не^чистий / чорт (Тр); ли^хий йак злий дух (Дв); йак Лу^цифер (Кс); пор. лемк. злий як Лу^ціпер (Лу^ціфер) [ФСЛГСС, с. 80]; пор. літ.: як чорт, грубо "дуже, в значній мірі". І злий був (отаман), як чорт (Хотк.) [ФСУМ, II, с. 955].

Прибі^гайе до ¹него ¹тота ¹баба / зла ¹йег Лу^цифер / і зачала ¹йо^го моло^тити (Кс). Бу^у та^кий злий / ¹йег дух не^чистий / і ¹йо^го ¹вигнали (Кр).

Фразеологічним одиницям цієї моделі притаманний високий ступінь експресивності, зумовлений образними конкретизаторами. У літературній мові назва нечистої сили для підвищення експресивності виразів використовуються значно частіше, аніж у говірках, де фраземи з цими компонентами позначають лише ознаки, які, за уявленнями українців, характерні для чортів.

Семантичне наближуються до фразем цієї моделі метафори, що експлікуються у фразеологізми: злий дух (Др), пор. хоч сух, та злий дух [Номис, с. 40], або ж описові евфемістичні конструкції: ли^{ше} фос^та (комусь) бра^кує (Рзт); лиш ф^іст би ¹йо^му (Кр); са^лма ¹б^іла / у ¹рот^і чорно (Тр); гарна ді^юка / але чорне піднеб^іна ¹має (Чр); пор.: такий злий, аж в роті чорно [Номис, с. 40].

Та^к'ий ли^хий шо лиш' ф^іст би ¹йо^му (Кр). Та во^на з ¹виду ¹фа^йна / але у нас ¹кажут / шо са^лма ¹б^іла / а ¹у ¹рот^і чорно (Км).

Значення останнього фразеологізму ускладнене додатковими семами "сварлива" (завдяки компонентів рот, що асоціюється з мовленням), але "вродлива". Високий ступінь експресивності створюється не лише внутрішньою формою в цілому, що описово позначає відьму, а й контрастним поєднанням білого – чорного, вроди – злості. Зауважимо, що дана фразема характеризує тільки особу жіночої статі. Загалом для окремих фразем цієї моделі характерною є семантична дифузія, а саме: нечітке розрізнення понять "злий" і "сварливий". Це стосується і фразеологізму злий дух (Дхт).

Модель "вийняв + би + очі = дуже злий": ¹очи би ¹ви^йна^у (Кр); ¹очи би ¹вибра^у (Тр); пор. лемк.: воко би вибрав [ФСЛГСС, с. 32].

Та во^но ма^ле / але та^ке ли^хе / шо ¹очи би ¹вибрало с ¹тебе (Тр).

Фразеологізми цієї моделі здатні розвивати й інше значення, яке

фіксуємо в наших записах: "безпричинно нападати на когось". Однак частота вживання цих ФО із супровідними словами *лихий, злий* зі значенням "бути дуже злим" переважає. Внутрішня форма таких фразеологізмів зумовлює високий ступінь експресивності. Зауважимо, вони є двопозиційні: вимагають не лише суб'єктного оточення, а й об'єктного, вираженого у формі родового відмінка з прийменником *з*.

Високий ступінь експресивності даних фразем зумовлений подвійною модальністю (денотативною і конотативною). Вони є двопозиційні, оскільки вимагають не лише суб'єктного, а й об'єктного оточення, що виражене у формі знахідного відмінка.

Модель "мати + повні + частини тіла + злості = бути дуже злим" реалізується в таких виразах: *мати поўн'і вуха злос'т'і* (Др, ЦК, Врб, Кс, Тр); *мати злос'т'і поўн'і кос'т'і* (КС, Тр).

То та шо продавала ў нас? // Та во на мае злос'т'і поўн'і кос'т'і / най йі не би'ре (Кс).

Високий ступінь експресивності цих фразеологічних одиниць зумовлений не лише денотативною і конотативною модальністю, а й в останньому випадку – звуковою симетрією компонентів, що створена римою (*злос'т'і / кос'т'і*).

Семантичний ряд 'безвольна, безхарактерна людина'

Однакову структуру мають фраземи цього ряду: *ні риба, ні м'ясо* [Номис, с. 345], *ні пєс, ні баран* [там само], *н'і риба н'і м'н'асо* (Др, Цк), *н'і л'їі не" масло, н'і змерз н'і погасло* (Кт).

Семантичний ряд 'дуже впертий'

ССМ 1 "впертий + як + тварина = дуже впертий": *уперта, як свиня* [Номис, 150], *ў перти і йак о'сел* (Злч, СУ), *ў перти і йак в'ісл'ук* (Кт), *ў перти і йак в'іл* (Нг), *ў перти і йак ба'ран* (Злч,МК), *ў перти і йак слон* (Гр), *ў перти і йак бик* (Цк).

ФСГ "Не дотримуватися норм суспільної поведінки" складається з семантичного ряду 'не дотримуватися норм суспільної поведінки'.

ССМ 1 “стати (піти) + на (по) + поганий + шлях = не дотримуватися норм суспільної поведінки”: *с|тати на сли^ез|ку до|рогу* (Кс), *п|іти кри^евоу до|рогоу* (Мк), *с|тати на жи^ед|їс|ку до|рогу* (Кд, Км, Крм, Тр), *п|іти по дур|ному шл|а|ху* (Крч), *п|іти по кри^евому шл|а|ху* (Кд), *п|іти кри^евоюу с|тешкоюу* (Др), *сту|пати на по|гану с|тешку* (Кр) / *п|іти по кри^ев|і с|тешц|і* (Цк), *п|іти не^у по с|вої с|тешц|і* (Цк).

ФСГ “Байдужість”

Семантичний ряд ‘виявляти байдужість’

ССМ 1 “не брати + до (в) + “душі”= виявляти байдужість” утворює: *не^у б|рати до ду|ши* (Пл), *не^у б|рати до голо|ви* (Дн, Гр, Зл, Кд, КК, Км, Кр, Кс, МК, Мк, МО, Рх, См, Цк) / *не^у б|рати до голо|ви дур|ного* (СУ), *н|ічо у|голову не^у б|рати* (Вр) / *н|ічо до голо|ви не^у б|рати* (СУ), *не^у б|рати дур|ного у|голову* (Др, Кр, Нг, Шд), *не^у б|рати дур|ного у|голову а т|аш|кого у|руки* (Вн, Зр, Крч, Кс, Кт, Лс, МО, Нг, Схк), *не^у б|рати зай|вого у|голову а т|аш|кого у|руки* (Кс), *не^у б|рати бл|ис|ко с|ерц|а* (Пл), *не^у при^еі|мати до с|ерц|а* (КК), *не^у п|ід^тпускати у|серце^у* (КК).

Семантичний ряд ‘вередувати’

ССМ 1 “показувати + капризи = вередувати”: *ст|ройіти к|они^еки* (Зн, Кр, Крч, Лс, МО, Пл), *ви^еки^едати к|они^еки* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр), *с|тави^ети к|они^еки* (ПХ), *по|казувати к|они^еки* (Крм, Цк), *ф|окуси ви^еки^едати* (Пл), *ф|окуси ви^еробл|ати* (Пл), *ви^еки^едати ви|бри^еки* (Злч), *ви^еки^едати кап|ризи* (Крч).

ССМ 2 “шукати + предмет + де його немає = вередувати”: *шу|кати к|істку у|молоц|і* (Км), *шу|кати косто^о|маху у|моло^о|ц|і* (Кр), *гл|а|д|іти сп|ід дохлого ко|н|а п|ід|кови* (СУ), *шу|кати на ве^ур|б|і гру|шок* (Гр, КК), *шу|кати ф|іра|нок* (КК).

Семантичний ряд ‘тинятися’

ССМ 1 “піти + обхідним шляхом = тинятися”: *п|іти базни^еками* (Кт), *п|іти ман|іу|ц|ами* (Зн, КК, Км, МО, Рх, СУ).

ССМ 2 “піти + поганим шляхом = тинятися”: *п'іти кри^евоу до^орогоу* (Мк), *п'іти пус^тими до^орогами* (СУ), *п'іти кри^евойу с^тешкоюу* (Др), *сту^пати на по^гану с^тешку* (Кр), *п'іти по кри^ев'і с^теши^ці* (Цк).

Семантичний ряд ‘чванитися’

За нашими спостереженнями, фраземи семантичного ряду ‘чванитися’ розподіляються на 3 основні семантичні моделі: 1) “нічого перед собою не бачити”: *не^н бачи^ети перед^д носом* (МО), *л'у^деі перед^д со^бойу не^н бачи^ети* (Кд); 2) “характеристика чванливої ходи”: *п^листи на^войу* (Крч), *не^н іде а п^ли^еве* (Кд), *і де н'іби ко^рону на голо^у в'і ни^есе* (Злч); 3) “бути вище всіх”: *бути на с'омому неб'і* (См), *л'ітати по^п іт х^мари* (См).

ССМ 1 “величатися + як + тварина = чванитися”: *величаєця, як свиня в борлозі / болоті* [Номис, с. 143], *величаєця, як куций бик в череді* [там само].

ССМ 2 “задерти + частина тіла = чванитися”: *за^дерти кирпу* (МО), *кирпу г^нути* (Др, Кс), *н'іс дерти* (СУ), *зади^ерати носа* (Крч, Кс, Нг) / *дерти носа* (Гр, Зл, Зн, Зр, КК, Крч, Нг, Рх, Цк) / *за^дерти носа* (Вн, Др, Кд, МК, МО, Нг, Пл, Шд), *за^дерти носа ви^ище голо^ви* (Лс, Чр) / *за^дерти носа ви^ище чи^ела* (Лс) / *за^дерти носа ви^ище хмар* (Зр), *за^дерти носа шчоі коче^ргойу не^н дос^тати* (Кс), *дерти носом небо* (Крч), *дерти носа ви^есоко* (Вр), *н'іс дерти* (Мк), *зади^ерати варги* (Пл), *зади^ерати голову* (Кс), *три^емати ви^есоко голову* (Цк), *хо^дити з за^дертойу голо^войу* (Кт).

Задля емоційно-експресивної характеристики більшого прояву такої поведінки названі фраземи можуть доповнюватися компонентами: *за^дер носа ви^ище голо^ви* (Лс, Чр); *за^дерти носа ви^ище чи^ела* (Лс); *за^дерти носа ви^ище хмар* (Зр); *за^дер носа шчоі коче^ргойу не^н дос^тане^ни* (Кс); *дерти носа ви^есоко* (Вр).

Семантичний ряд ‘прикидатися’ характеризується однотипністю будови одиниць та їх стилістичного забарвлення. Пояснюється це дещо звуженим семантичним значенням таких фразем. За нашими спостереженнями аналізовані фраземи найчастіше відбивають особливості негативної поведінки “прикидатися простакуватою людиною”.

За ССМ 1 “вдавати + іменник, співвідносний з *дурник* = прикидатися” утворені фраземи з прозорою мотивацією: *дурн'а з'рати* (Гр, Км, Мк, Нг) / *з'рати дурн'а* (Зл, КК, Крч), *корчи́ти дурн'а* (Др), *дурни́ка з'рати* (Дн, Крм, Крч, Пл) / *з'рати дурни́ка* (Зл, Зн, Зр, Кс), *при́кинути́с' дурни́ком* (МО) / *при́кидати́с' дурни́ком* (СУ), *при́дурка з'рати* (Рх), *з'рати бу́з'ка* (МК, Мк), *з'рати шу́р'іка* (Схк), *з'рати шимка* (Др, Зр, Івн, Крч, Кс, Кт, Лс, Нг, См, Цк, Шд), *ш'імка з'рати* (Пл), *з'рати вар'і́ята* (См) / *з'рати варі́ята* (МК), *з'рати дурного* (Вн, Кр, Пл) / *по́казувати дурного* (Мк), *ро́бити с:ебе дурного* (Вн, Нг).

Іншу ССМ 2 “дієслово, співвідносне з *вдавати* + *дурня* = прикидатися” виділяємо з ряду фразем, що мають непрозору мотивацію через вживання асоціативних дієслів. Це надає більшого емоційно-експресивного забарвлення виразам: *кле́йити дурн'а* (Кд, Крч), *дурн'а кле́йити* (МО), *дурни́ка стро́йити* (Пл), *шити дурни́ка* (Крч), *класти при́дурка* (Рх). Тут також спостерігаються характерні для цього ряду словотвірні варіанти компонента іменника й активне побутування фразем у досліджуваних говірках.

ФСГ “Відмовлятися” презентована лише одним семантичним рядом ‘відмовлятися’.

ССМ 1 “впиратися + як + тварина = відмовлятися”: *у́ни^ерати́с' а йак о́сел* (Кд), *у́ни^ерати́с' а йак слон* (Крм).

Семантичний ряд ‘скорятися’

ССМ 1 “опустити + частину тіла = скорятися”: *опу́стити ру́ки* (Вн, Зл, Зр, КК, Км, Кр, Крч, Мк, МО, Пх, СУ), *опу́стити ву́ха* (МК), *по́в'іси́ти* (Крм).

ФСР “Виявляти свою суть”

ССМ 1 “показати + частину тіла = виявляти свою суть”: *пока́зати ро́ги* (Км, Цк) / *пока́зати с'вої́ ро́ги* (Гр, Зл, КК, МО) / *пока́зати с'вої́ ро́шки* (Мк), *пока́зати с'вої́ зу́би* (См) / *пока́зати зу́би* (Кт), *по́казувати с'во́є ли́це* (Мк).

ССМ 2 “показати + характер = виявляти свою суть”: *показувати сво́йу на́турицу* (Злч), *показувати сво́йу фанабер'і́у* (Зн, Кр, Крч, МО, Нг, Пл) / *сво́йї фанабер'і́ї* (Вн, Нг), *показати фанабер'і́у* (МК) / *показати сво́йу фанабер'і́у* (СУ, Цк), *показувати сво́йу фан'таз'і́у* (КК), *показувати сво́йї фокуси* (Схк), *показувати сво́її хандри* (КК), *показувати хиемери* (Крч, Кс) / *показувати химиери* (Км).

Семантичний ряд ‘ризикувати’

ССМ 1 “лізти (ставати) + на + гострий предмет = ризикувати”: *л'істи на вила* (Схк), *л'істи на роги* (МК), *л'істи д'іт'ков'і на роги* (Рх), *л'істи чортов'і на роги* (Кд, Км, Крч, Мк), *л'істи на рожен* (Дн, Пл) / *л'істи на рожон* (Км), *ступати на н'іж* (КК), *ставати на бритву* (Крм).

ССМ 2 “ходити + по + небезпечному місцю = ризикувати”: *ходити по крайу ножа* (См) / *ходити по крайу лезв'і́а* (Кт) / *ходити по крайу бритви* (Кс), *ходити по першому л'од'^мку* (Км), *ходити по бритв'і* (Зл, Км, Мк).

ФСГ “Спостерігати”

Кожен семантичний ряд складається з фразем, що відрізняються певним ступенем експресії чи гіперболізації. У ФСГ “Негативні риси людини” спостерігаємо перевагу компаративних одиниць, в основі яких закладено порівняння з тваринами чи комахами. Разом виділено 3 семантичні ряди та 3 структурно-семантичні моделі.

ФСП “Характеристика людини”:

1) ‘добра людина’: *сх.степ. хоч до рани клади* [Грица, с. 164] – *слобож. добрий, хоч до рани прикладай* [УДСХО, с. 199];

2) ‘безхарактерна людина’: *зах.под. н'і риба н'і м'н'асо* (Др) – *сх.слобож. ні риба ні м'ясо* [Грица, с. 164];

3) ‘впертий’: *под., волин. хоч и кілля / кіл / клин теши на голові* [Номис, с. 150] – *зах.под. хот' к'іл на голову зате'^ии кому* (Лс) – *бук. хоть кілом на голові теши* [Бабич 1978, с. 65].

У говірковому мовленні української мови існують вирази, що відрізняються діалектизмами, наприклад: ‘скупий’: *сх.под. души'ти*

копійчи'ну [Доленко 1975б, с. 143] – *закарп. бігл'ова'ти гро'ші* [Лавер 1992, с. 16].

Є сталі вислови в аналізованому семантичному полі, що збігаються: 1) *сх.степ. хоч до рани клади* [Грица, с. 164]; *слобож. добрий, хоч до рани прикладай* [УДСХО, с. 199] ‘добра людина’ – *зах.под. |д о б р и і хоч до |рани при^екла|даі* (См) ‘улесливо говорити’; 2) *лемк. наду'тий як міх* [ФСЛГСС, с. 84] ‘пихатий’ – *бойк. роздувся як ковальський міх* [ССНП, с. 94] ‘сердитися’.

2.3. Ареальний аналіз фразем

У дослідженнях діалектних фразем та фразеологічної системи групи говірок використовують такі традиційні методи: 1) описовий; 2) зіставний; 3) лінгвогеографічний. Опис фразеологічного корпусу окремих говорів української мови здійснено в різних обсягах, здебільшого аналізують семантику і види варіювання.

У наявних розвідках, як правило, визначають особливості вузьколокальних сталих висловів у порівнянні з фраземікою літературної мови на фонетичному, лексичному, граматичному, синтаксичному та стилістичному рівнях. Фразеологізми територіального мовлення можуть різнитися від певних одиниць літературної мови не тільки компонентним значенням, а й семантикою. Зауважимо й на різноаспектності у вивченні таких одиниць: семантико-тематичний, структурно-семантичний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, лексико-граматичний і стилістичний.

При спробі виділити структурно-семантичні моделі, за якими побудовані вирази зі значенням „Ледачий (ледар)”, ми дійшли висновку про існування двох провідних мотиваційних ліній. За однією – робиться посилення на процес (дію) й формується ССМ „не робити необхідного, елементарного = ледачий, лінивий”: *сх. степ. через тин не перегнеться, рукава не обмочить* [Маслова, с. 632], *до воза і кілочка не затеше, і хати не підметеш* [Ужченко 2006, сс. 67, 71], *наддніпр. (й) хвоста котові (коту) не зав 'яже*

[Чабаненко, с. 64], зах.под. *лошки води у хату не ўнесе* [Коваленко, с. 11]. За другою – мотивація пов'язана з прямим уживанням лексеми *лінивий (ледачий)*, як правило компаративах: *лінивий, аж земля під ніш плаче, лінивий, як слон* [Пазяк, с. 104], сх. степ. *пентюх лінивий* [Маслова, с. 632], *ледачий як налигач* [Ужченко, с. 180], ннад. *ледащо непритворенне* [Чабаненко, с. 73], споліс. *ледачий наче дерево, лінивий як трутень* [Доброльожа, с. 27], поліс. *ледачий як пес, ледачий як рохля* [Доброльожа, сс. 13, 18].

В. Ужченко в роботі „Східноукраїнська фразеологія” при фразеографічній розробці ВСГ „Дуже лінивий, ледачий” виділяє також мотиваційну модель “у кого-н. багато свят на тиждень = дуже лінивий, ледачий” [84, с. 180], проте здійснені нами вибірки зі словників доводять про нечисленність цієї групи фразеологізмів: сх.слобож. *через день неділя, а в суботу свято* в кого, сх.степ. *шість днів неробочих, а сьомий вихідний* [Маслова, с. 631], наддніпр. *щодня неділя (празник)* [Чабаненко, с. 156].

Модель 1 “лінивий + як + назва тварини” виявлено у південно-західному та південно-східному наріччях: зах.под. *ле^uдашчи і йак пес* (Крм,Пл) / *гни^eли і йак пес* (Др, Злч, Кт, Лс, Мк); закарп. *ліни'вий, йак тхур'* [Дзендзелівський, III, к. 277]; лемк. *ліни'вый як вовк* [ФСЛГСС, с. 30] / *вош* [там само, с. 35], *лінь як гад на со'нці* [там само, с. 35]; с.-наддніпр. *лінивий як ведмідь* [ССНП, с. 20], *лінивий як віл* [там само, с. 25].

Модель 2 “лежить + як + назва тварини = лінивий” репрезентована в усіх наріччях української мови: лемк. *лежати як пес на пазді'р'ю* [ФСЛГСС, с. 100]; слобож. *лежить як байбак* [ССНП, с. 12]; поліс. *гріється як вуж на сонці* [Доброльожа, с. 41].

Семантичний ряд “дуже лінивий”

Семантична модель “не в змозі виконати найлегшу роботу = дуже лінивий”: под. *через губу не плюне* [Номис, с. 143]; зах.под. *по^lлауц'і не^u по^lсуне^uц'а* (Нг), *лошки во^lди ў^lхату не^u ў^lнести* (Км); бук. *па^lлицм ни кінути* [МСБГ, IV, с. 35]; півд.карп. *пе'рстом не до'кинес'а (не доту'лиц'а)* [Лавер

1975б, с. 181] *і пал'ц'о(е)м не кине' (не доту'лиц'а)* [там само, с. 180]; лемк. *ани' хвуст не дви'гне* [ФСЛГСС, с. 137], *ани' не пудско'чить* [там само, с. 137], *ани' сте'блом не пу'гне* [там само, с. 127], *ани' соло'мку не урва'ти* [там само, с. 126], *соло'му через соло'му не перело'жить* [там само]; наддністр. *па'л'ц'ом не ру'шити* [Гринчишин, с. 89].

Семантичний ряд “набридливий”

Модель 1 “набридливий + як + комаха” виявляється в межах південно-західного наріччя: зах.под. *на б¹ридливий йак¹муха* (Зн); закарп. *таки'й іс' надойі'дливий, йак джм'іл'* [Дзендзелівський, III, к. 286]; лемк. *в'ідливий як блыха* [ФСЛГСС, с. 21].

Семантичний ряд “скупий”

Семантична модель “за малі гроші зробить важку, небезпечну роботу”: закарп. *такты'й скупы'й, што за кôп'і'йку гнав бы кôзу' черес стерн'а'нку до Мука'чова* [Дзендзелівський, III, к. 397]; слобож. *за руб з моста плигне* [УДСХО, с. 203].

Семантичний ряд “безвольна, безхарактерна людина”

Однакову структуру мають фраземи цього ряду: под. *ні риба, ні м'ясо* [Номис, с. 345], *ні пес, ні баран* [там само]; зах.под. *н'і¹риба н'і м'н'асо* (Др, Цк), *н'і л'ії не^имасло, н'і змерз н'і по¹гасло* (Кт); сх.под. *ні на'шим ні ва'шим* [Доленко 1975б, с. 160], *ні сім, ні вісім* [Доленко 1975а, с. 105]; бойк. *не стій не погоди'* [Онишкевич, II, с. 256]; бойк., закарп. *ні ві'шт'а ні го'т'а* [Лавер 1992, с. 32]; сх.степ. *ні риба ні м'ясо* [Грица, с. 164]; с.-поліс. *ні в мох, ні в болото* [Грищенко, с. 169].

Семантичний ряд “дуже впертий”

Модель 1 “впертий + як + тварина = дуже впертий” характерна для усіх наріч української мови: под. *уперта, як свиня* [Номис, с. 150]; зах.под. *ў¹пертиі йак о¹сел* (Злч, СУ), *ў¹пертиі йак в'ісл'ук* (Кт), *ў¹пертиі йак в'іл* (Нг), *ў¹пертиі йак ба¹ран* (Злч, МК), *ў¹пертиі йак слон* (Гр), *ўп¹рамиі йак бик* (Цк); наддністр. *ўпертий йак цап / восе'л* [Гринчишин, с. 89]; с.-поліс. *впартий, іек бик на льоду* [Грищенко, с. 163]; сх.слобож.

у¹пертий йак ба¹ран [Лєснова, с. 8].

Фраземи з ОК “баран” утворюють південно-західну/ південно-східну внутрішньомодельну ізоглосу, з ОК “бик” – південно-західно/ північну.

Отже, в межах ФСП “Характеристика людини” спостерігається 5 семантичних рядів, в межах яких виявлено ареальну проекцію 4 ССМ і 2 СМ. На рівні ССМ аналізованого поля нами визначено 3 типи відношень між фраземами українських говірок: 1) спільноукраїнський – 2 моделі; 2) південно-західний – 1 модель; 3) південно-західно/південно-східний – 1. На рівні ОК виділено 2 внутрішньомодельні ізоглоси: 1) південно-західна – 1; 3) південно-західно/південно-східна – 1.

Окремі фразеологізми цього семантичного ряду мають індивідуальну внутрішню форму. Так, фразема *лихий йак пурга* (Тр) характеризується додатковою семою "запальний", що ускладнює основне значення: *ўлетіў такий лихий / йак пурга* (Тр, Цк). Таку ж додаткову сему містить значення фразема *злий / сердитий / йак іскра* (Тр). Порівняймо гуц.: *Ни даі / Боже пітступитиси до него / та в'ин злиі / йек скра ис шпора* [Олійник, с. 41]. Високий ступінь експресивності впливає не лише з денотативної, а й з конотативної модальності (компоненти *пурга, іскра*).

Отже, семантика фразеологізмів зі значенням "злий, лютий, сердитий" нерідко ускладнена додатковими семами, зумовленими внутрішньою формою фразеологічних одиниць: "сварливий", "запальний", "підступний" та ін., які демонструють уявлення мовців про злу людину.

Висновок до розділу

Системне опрацювання фразеології на тлі традиційної народної культури для української етнології та мовознавства набуває особливої актуальності як з огляду на необхідність створення достатньої емпіричної бази для Лексичного атласу української мови, Словника українських народних говорів, так і для поглиблення лексикологічних і фразеологічних досліджень українського діалектного мовлення.

Для українських дослідників залишається маловивченою фразеологія окремих ареалів, хоч визначено її сутність та місце в системі мови, критерії виділення. Методи збирання та систематизації регіональної лексики, досвід в опрацюванні та апробації принципів картографування діалектних явищ слугують основою для досліджень фраземікону говіркового мовлення. Особливо вагомим доробком є публікація регіональних словників фразеології, до складу яких входять власне діалектні фраземи і такі, що належать до фразеологічного корпусу сучасної української літературної мови.

Фраземіка подільського говору – це важливий компонент етнокультурного простору, який наповнений інформацією не тільки регіонального, а й загальноукраїнського значення. У ній відбиті риси української ментальності та регіональний профіль асоціативних реакцій, що становить інтерес не тільки для мовознавців, а й для етнологів, етнопсихологів, краєзнавців, істориків. Порівняння живості внутрішньої форми фразеологічних одиниць цього та інших ареалів відкриває можливості виявлення більшого чи меншого ступеня поетичності народу.

РОЗДІЛ 3

МОДЕЛІ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ЛЮДИНА ЯК СУСПІЛЬНА ІСТОТА» У ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Основними напрямками вивчення структурно-семантичних характеристик і національно-культурної специфіки фразеологізмів, як це можна помітити в сучасних роботах, є дослідження регіональної складової компонентів, які усталилися в структурі фразем або поширенні за її межами; вивчення метафоричних основ внутрішніх форм; етнолінгвістичні описи з орієнтацією на усталені національно-культурні еталони в певному мовному соціумі.

В основі семантики фразеологізмів говіркового, як і літературного мовлення – лінгвалізація найрізноманітніших аспектів життя людини. Складність наукового вивчення особливостей значення, структури, компонентного складу та функціонування більшості фразем говіркового мовлення полягає у відсутності достатньо повної фактичної бази з усіх ареалів України, хоч спроби зафіксувати сталі народні вислови фольклористами, етнографами та дослідниками краю датуються початком ХІХ ст. (М. Номис, І. Франко, П. Чубинський та ін).

Фразеологічна система окремої говірки чи говору – це результат дії різних позамовних факторів, а також взаємодії з літературною мовою, суміжними чи віддаленими говорами, іншими мовами та їхніми діалектами.

Відсутність об'єктивної картини фраземного фонду наріч, говорів та говірок створює перешкоди у дослідженнях фразем різних територій у зіставному, структурно-типологічному та ареальному аспектах. Існує потреба як в загальних дослідженнях усього українського континууму, так і в описі складу та функціонування фразем в межах окремого говору.

3. 1. Фразеотематична підгрупа “Здібності людини”

ФСП “Здібності людини” характеризується широкою продуктивністю та активним вживанням у діалектах. За нашими матеріалами кількісно переважають фрази з негативною характеристикою розумових здібностей людей.

ФСП “Слабкі розумові здібності”

ФСГ “Не розумітися зовсім на чому”

ФСР “не розумітися зовсім на чому”

ССМ 1 “розбиратися (розумітися) + як + тварина + в (на, у, по) + предмет (природне явище) = не розумітися зовсім на чому”: *як свиня в апельсинах*, зі сл. *розбиратися* (В.К.); *як баран у Біблії*, зі сл. *розумітися* (*понімати, розбиратися*) (В.К.; Ч.З.); *як баран на (по) зорях*, зі сл. *розбиратися* (Лис); *як бик в посудній лавці*, зі сл. *розбиратися* (Мит; Зар); *як ведмідь на зорях*, зі сл. *розбиратися, розумітися* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр).

Невміння людини розбиратися в чомусь стало причиною утворення стійких висловів поданої моделі. Образні конкретизатори цих ФО виражені переважно лексемами на позначення свійських тварин (*свиня, баран, бик*), а також диких (*ведмідь*), образи яких є популярними персонажами фразеології говірок Західного Поділля, уособлюючи глупоту.

У свідомості подолян найдурнішою твариною є баран (пор. *як баран на нові ворота*, зі сл. *дивитися* (В.К.); *витріщитися як баран* (В.К.; Кр; Н.В.); *бекати як баран у хліві* (Лис) тощо). ОВ образних конкретизаторів позначають поняття, які ніяк не пов’язані з існуванням тварин, — предмети (*апельсини, Біблія*), природне явище (*зорі*), або дають їм локальну характеристику (*в посудній лавці*).

ФСГ “Дурний”

ФСР “дурний”

ССМ 2 “дурний + аж + виконує дію, часто не властиву людині = дурний”: *аж світиться*, зі сл. *дурний* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *аж*

бекає (бека), зі сл. *дурний* (Н.В.; Бур); *аж дзвенить*, зі сл. *дурний* (Вишн; Дібр); *аж із воза пре*, зі сл. *дурний* (Бер; Губ; Зар); *аж плигає*, зі сл. *дурний* (Кузьм; Кр.).

Внутрішня форма фразеологічних зворотів поданої моделі репрезентує народні уявлення про дії людини, що відзначається слабкими розумовими здібностями. Це дії, властиві свійській тварині, позначені фразеологічним компонентом *бекати*, дії, зовсім не властиві людині, позначені лексемами *світитися*, *дзвеніти*, або дії, які нормальна людина виконує за певних обставин, позначені компонентами *плигати*, “*перти*” із воза. Ця модель є продуктивною у фразеології зазначеного діалектного масиву.

ССМ 3 “дурний + як + [означення] + предмет з природного матеріалу = дурний”: *як ступа*, зі сл. *дурний* (Кр, Крив, Шел); *як пень (пеньок)*, зі сл. *дурний* (Лис); *як [гасова (кірасінова)) пробка*, зі сл. *дурний* (Дм; Вишн; Кр); *як стріха*, зі сл. *дурний* (Корм); *як цін (ціпилно)*, зі сл. *дурний* (С.С.; Сад); *як вугол сараю*, зі сл. *тупий* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *пустий як коробка* (В.К.); *як двері*, зі сл. *дурний* (Мит); *як поліно*, зі сл. *дурний* (Лис); *розумний як сто бочок арестантів* (М.Б.).

Внутрішня форма фразем цієї ССМ будується на порівнянні розумово неповноцінної людини з різноманітними предметами. Серед ОК фразеологізмів переважають лексеми на позначення дерев’яних предметів (*пробка*, *ступа*, *пень*, *цін (ціпилно)*, *двері*, *поліно*, *бочки*). Найвірогідніше, що ОК *вугол сараю*, *коробка* також позначають предмети, зроблені з дерева, оскільки дерево на Поділлі було хоча і дорогим, але популярним матеріалом для будівництва і ремесел.

Тільки ОК *стріха* позначає інший природний матеріал – соломку. За допомогою означення утворилися експліцитні ОК: *гасова (кірасінова) пробка*, *сто бочок арестантів*. Компоненти *пустий*, *тупий*, виступаючи інтенсифікаторами семантики ФО, підсилюють негативну конотацію фразем.

ССМ 4 “[дурний (розумний, мудрий)] + [як] + [означення] + свійська тварина (птаха) = дурний”: *розумний як теля* (Лис); *як гуска*, зі сл. *дурний*

(Шевч); *мудрий як бекало рогате* (Бур); *розумний як бирка* (Лис); *розумний як биця* (Дм); *розумний як попова коза* (Заб; Зар); *як курка*, зі сл. *дурний* (Лис); *вівця безмозга* (В.К.).

Образи свійських тварин та птахів (теляти, бирки (тобто вівці), кози, гуски, курки) стали об'єктами порівняння поданих ФО, що репрезентують розумово відсталу людину. ОК *бекало рогате*, *биця* становлять собою лексеми на позначення великої рогатої худоби. Внутрішньо антонімічними є фразеологізми з компонентами *розумний*, *мудрий*. Нарощення ФО *розумний як попова коза* (Вод) відбувається за рахунок експліцитного компонента *попова*.

ССМ 5 “[як (наче)] + із-за рогу + [порожнім] + [мішком] + ударений (прибитий, наляканий) = дурний”: *як мішком налякав з-за угла* (Вод); *як із-за вугла мішком ударений* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *як мішком помаханий* (Вод); [як (наче)] *із-за вугла [пустим мішком] прибитий* (В.К; Лис; Вод; Ч.Л.); *прибитий порожнім мішком із-за рогу* (Ч.З.).

Особливості мотивації аналізованих ідіоматичних виразів зумовлені народними уявленнями про розумову відсталість як таку, що виникає в результаті раптового переляку або удару по голові (сема “раптовість” маніфестована компонентами (*з-за угла* (*вугла*, *рогу*))). ОК усіх фразеологізмів виражені лексемою *мішок*. Компоненти *ударений*, *помаханий*, *прибитий*, *налякав* створюють варіантно-синонімічний ряд ФО цієї моделі.

ССМ 6 “дурний (тупий) + як + [означення] + елемент одягу (взуття) = дурний”: *як Беркові штани*, зі сл. *дурний* (Н.В.); *як лапоть*, зі сл. *дурний* (Лис); *як сибірський валянок*, зі сл. *тупий* (В.К.; Гус).

Неістоти, що оточують діалектоносіїв, часто стають прототипами образів рідної фразеології. Так, дурну людину порівнюють із одягом і взуттям. ОК *лапоть*, *валянок* даних фразеологізмів є лексемами на позначення найпростішого, найдешевшого селянського взуття, що метафорично позначає надмірну глупоту людини. Образні конкретизатори *штани*, *валянок* мають відповідно ОВ *Беркові*, *сибірський*.

ФСГ “Почати думати”

ФСР “почати думати”

ССМ 7 “пішло (спало) + на (у) розум (думку, душу) = почати думати”: *пішло (спало) на думку* (Вод; Дібр; Кузьм; Н.В.); *спало на розум* (Лис); *пішло (спало) у (на) душу* (Лис; Кр; М.Б).

Для характеристики розумової діяльності людини є численні фраземи. Компонентами ФО поданої моделі є лексеми *думка, душа, розум*, серед яких тільки слова *думка, розум* позначають розумову діяльність людини на відміну від лексеми *душа*.

Учені звертають увагу на те, що російська лексема *душа* містить у своєму значенні всю сферу внутрішнього життя людини, переважно її емоційно-психологічну грань.

Є. Урисон висловлюється конкретніше: “Душа – це орган внутрішнього життя людини, тобто всього того, що не пов’язано безпосередньо ні з фізіологією, ні з діяльністю інтелекту” [89, с. 15]. Однак М. Скаб дотримується іншої думки: “За християнським уявленням, душа відповідає за думки, почуття та бажання людини...” [74, с. 277]. Стійкі вирази *пішло у душу* (Вод; Кузьм); *спало на душу* (Заб; Корм; Лис); *думка пала на душу* (Лис; Мит) підтверджують міркування М. Скаб.

ФСР “Характер, вдача”

ФСГ “Щедрий”

ФСР “щедрий”

ССМ 8 “щось необхідне + віддасть = щедрий”: *последнє оддасть* (С.С.; Ч.З.; Шел); *останню сорочку [з себе зніме і] оддасть* (Бур; Зар); *последнім куском хліба поділиться* (В.К.; Кр).

Особливості мотивації ФО аналізованої моделі пов’язані з поняттям про щедрю людину. ОК *сорочка, кусок хліба* відбивають народні уявлення про мінімум бідної людини, переважно селянина. Додаткова сема значення стійких висловів цієї моделі – “співчутливий”. Компоненти *последнє, последний, остання* є інтенсифікаторами семантики цих фразем.

ФСТ “Злий”

ФСР “дуже злий, лютий”

ССМ 9 “[злий] + як + істота тваринного світу = дуже злий, лютий” : як *муха в Спасівку*, зі сл. *злий* (Бер; Дібр; Кузьм); як *вовк*, зі сл. *злий* (Н.В.; Мит); як *тігра* (В.К.); як *собака*, зі сл. *злий* (В.К.); як *звірюка*, зі сл. *злий* (Мит; С.С.; Шевч); *ядний як гадюка* (Корм); *мов звір який*, зі сл. *розлютований* (Лис; Сад).

Характерним для фразеології говірок Поділля є порівняння дуже злої людини з твариною, що відбито в стійких зворотах поданої моделі. Роль ОК цих фразеологізмів виконують лексеми, які позначають представників рідної для діалектоносіїв фауни – *муха*, *вовк*, *собака*, *гадюка*. Екзотичним елементом для мовної картини світу українців є компонент *тігра*. Лексеми *звір*, *звірюка*, конкретно не називаючи вид тварини, дають загальні відомості про неї. Це ссавець, дикий хижак, найвірогідніше, – *вовк*, *ведмідь*. “Небезпечним вважається згадування *Вовка*. Тому для *Вовка* використовують інші назви: рос. “звір” та ін.” [75, с. 85-87]. З-поміж усіх ОК слід виділити лексему *вовк*, оскільки це символ жорстокої, злої людини [5, с. 104–107]. Деякі образні конкретизатори мають ОВ *злий*, *розлютований*, *ядний*. Образний визначник, виражений лексемами в *Спасівку*, дає часову характеристику ОК *муха*. Додаткова сема значення ФО *ядний як гадюка* (Кобз) – “єхидний”.

ФСТ “Добрий”

ФСР “добрий”

ССМ 10 “добра (ангельська, велика, проста) + душа = добрий”: [прямо що] *ангельська душа* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *велика душа* (Сад; Шевч); *добра (добрая) [і проста] душа* (Лис; Н.В.).

Одним із образних засобів змалювання людини є характеристика її душі. Компонент *душа* входить до складу всіх ФО аналізованої моделі. Одне зі значень лексеми *душа*, що є ОК фразем, – “про людину з прекрасними рисами характеру”. ОВ *ангельська*, *велика*, *проста* надають семантиці

фразеологізмів відтінків: *ангелська* – “дуже (добрий)”, *велика* – “благородний”, *проста* – “щирий”.

ФСГ “Упертий”

ФСР “дуже упертий”

ССМ 11 “упертий (уперся) + як + свійська тварина + [рогами] = упертий”: *як баран*, зі сл. *упертий* (Ч.З; Сад; Шевч); *як бик*, зі сл. *упертий* (Ч.З.; Сад); *уперся як бик рогами* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр).

Дуже вперту людину порівнюють зі свійськими тваринами. Якщо баран є загальновідомим уособленням упертості [6, с. 516], то образ бика саме у фразеології говірок Західного Поділля позначений упертістю. ОК *бик* може мати образний визначник *рогами*.

ФСГ “Дивакуватий”

ФСР “дивакуватий”

ССМ 12 “як + власне ім’я + локальний орієнтир = дивний”: *як Альоша з водокачки* (Н.В.; Сад); *як Альоша з мизаводу* (Дібр; Дм); *як Зіна з магазину* (Лис); *як Дунька з трудовнями* (В.К.; Кр).

За певним колом імен у мові закріпилося символічне значення. Так, образним конкретизатором двох ФО цієї моделі є лексема *Альоша*, що в говірках Західного Поділля є символом пришепелуватості, дивакуватості людини. З цього приводу І. Мілева, досліджуючи власні імена, що є компонентами ареальних фразеологізмів, зазначає: “На території Донбасу власне ім’я Олексій (та похідні від нього), крім номінативного значення, набуває виразно пейоративної фонові домінант, уживаючись у значенні дивний, простакуватий, а в усному мовленні навкруг нього формується ряд ФО із семантикою “недоумкуватий, дурень” [47, с. 94].

Ім’я *Дуня* також є еталоном пришепелуватості і в говірках Західного Поділля, з чим пов’язана внутрішня форма фраземи *як Дунька з трудовнями* (В.К.). Ім’я *Зіна* не має такої негативної конотації, швидше воно є ОК фразеологізму *як Зіна з магазину* (Дібр) як римуючий компонент.

ФСГ “Швидкий, рухливий”

ФСР “дуже швидкий, рухливий”

ССМ 13 “як + явище природи = дуже швидкий, рухливий”: *як метеор* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *як вітер* (В.К.); *як буря* (Вишн; Корм).

Для характеристики дуже швидкої, рухливої людини використовують порівняння з явищами природи, які асоціюються з швидкістю переміщення (*метеор, вітер, буря*). ФО з образним конкретизатором *метеор* має інноваційний характер порівняно з іншими стійкими висловами цієї моделі.

Переважна більшість фразеологічних антонімів не має спільних та антонімічних компонентів, тобто протиставлення їх семантики формально не мотивоване. Часткова антонімія здебільшого ґрунтується на опозиції, пов’язаній із відмінностями і в семній структурі стійких виразів, і в аloseмах емоційно-експресивного забарвлення. Часткова антонімія може виникати й внаслідок протиставлення образів ФО. Так, особливості мотивації стійких висловів [кому] *ніколи й носа на вулицю виткнути* (Лис, Кр, Н.В.) – *тинятися без діла* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр) діаметрально протилежні: неможливість, з одного боку, і повна свобода, з другого боку, вільно ходити. Причому антонімічні образи можуть бути символічними: *тягнути як віл воза* (Мит, Ч.З.) – *лежати (спати) як бабак (байбак)* (В.К., Мит).

Іноколи часткова антонімія виявляється в наявності семантичного компонента „градуальність” у деяких членів фразеологічних антонімічних рядів. Хоча граматична структура антонімічних ФО суттєво не впливає на повний або частковий характер антонімії, вона підсилює його. Так, найбільш точними антонімами серед аналізованих є фраземи *як чан*, зі сл. *товстий* (М.Б., Мит) – *тонка як чехоня* (Заб, М.Б.).

Однак навіть при граматичній тотожності таких одиниць, однакової семній структурі й однакових відтінках емоційно-експресивного забарвлення їх образна основа не протиставлена. Випадки протиставлення ще й образів повних антонімів-фразеологізмів поодинокі. Так, наприклад, ОК *гуска* і

чехоня стійких зворотів як *гуска*, зі сл. *гладкий* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр) – *тонка як чехоня* (Мит, Ч.З.) належать до однієї тематичної групи „Істоти тваринного світу”, тому саме така фразеологічна опозиція найближче стоїть до лексичної. За відсутності аloseми „емоційна оцінка” в значенні хоча б одного з членів фразеологічної опозиції, як це ми спостерігаємо на нашому матеріалі, на наш погляд, антонімія має найбільше виражений частковий характер.

3. 2. Фразеотематична підгрупа “Стосунки між людьми”

У говірках Поділля, як і в інших українських, значне місце посідають загальноукраїнські фраземи, в яких виразно відбито народне вміння спостерігати і поєднувати найбільш суттєве від часто повторюваних явищ та вражень від них.

ФСП “Стосунки між людьми”

ФСГ “Не потрібний”

ФСР “зовсім не потрібний”

ССМ 1 “потрібний + як + предмету + непотрібний предмет (явище) = зовсім не потрібний”: як *десяте (п’яте) колесо до воза*, зі сл. *потрібний* (Сад; В.К.); як *бричці гудок*, зі сл. *потрібний* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); як у *голові дірка*, зі сл. *потрібний* (Лис; С.С.).

Внутрішня форма стійких висловів цієї моделі будується на уявленнях про абсолютну непотрібність чогось комусь, що маніфестується через поняття про несумісність предметів: *воза і десятого (п’ятого) колеса до нього, брички і гудка, голови і дірки*. ОВ до *воза* характеризує образний конкретизатор *десяте (п’яте) колесо*, образний визначник *бричці* – ОК *гудок*, ОВ у *голові* – образний конкретизатор *дірка*. Усі фраземи аналізованого ФСР є внутрішньо антонімічними.

ФСГ “Спорідненість”

ФСР “далекий родич”

ССМ 2 “чоловік + бабі + родичка (родич) = далекий родич”: *Василь бабі рідний Федір (Хведя)* (Кузьм; Н.В.); *Андрій (Василь) бабі сестра [в первих]* (В.К.; Сад); *Василь бабі тітка* (Заб); *дід бабі сестра* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр).

В основі цих ФО лежить народне поняття про непряму або далеку спорідненість людей, яку виражено за допомогою каламбура, який будується на невідповідності статі назві спорідненості тощо. Образними конкретизаторами стійких висловів цієї моделі є переважно лексеми-антропоніми *Василь, Андрій, Федір (Хведя)*, а також лексеми на позначення ступеня спорідненості *сестра [в первих], тітка*. Компонент *бабі* виконує роль ОВ.

ФСГ “Не давати спокою кому”

ФСР “надокучати кому”

ССМ 3 “пристати + як + істота тваринного світу + [на істоту тваринного світу] = надокучати кому”: *впитися (причепитися) як п'явка (півявка)* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *вчепитись як рачок (рак)* (В.К.); *вішатися (чіплятися) як блохи на собаку* (Бер; Зар; М.Б.).

Внутрішня форма фразеологізмів аналізованої моделі пов'язана з поняттям про надокучливу поведінку людини, яка нагадує фізіологічні властивості істот тваринного світу. Образи цих істот є ОК стійких висловів (*п'явка, рак, блохи, собака*). ОВ *на собаку* дає локальну характеристику образному конкретизатору *блохи*. Дієслівні компоненти *впитися, причепитися (вчепитися), вішатися, чіплятися* створюють експресивний фон ФО моделі. Фразеологізм *впитися як п'явка (півявка)* (В.К.; Мит; Сад) відрізняється від інших стійких зворотів цієї ССМ наявністю додаткової семи в значенні “дуже”.

ФСГ “Вимагати чого від кого”

ФСР “наполегливо вимагати чого від кого”

ССМ 4 “узяти за (наступити на) + органи дихання = наполегливо вимагати чого від кого”: *взяти (брати) за горло (горлянку) кого* (Вн, Вр, Злч,

Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *прямо на горло наступати кому* (С.С.; Дібр; Ч.З.; Мит); *взяти за зябрушки кого* (В.К.; Мит; Кр).

Особливості мотивації фразем цієї моделі пов'язані з поняттям про людську наполегливість, яка метафорично переосмислюється на основі порівняння з буквального насилля над людиною, що репрезентовано за допомогою компонентів *взяти, брати, наступати*. Лексеми *горло (горлянка), зябрушки*, позначаючи відповідно органи дихання людини (тварини) та риби, є ОК цих фразеологічних зворотів. Найбільший ступінь експресивності має ФО *прямо на горло наступати кому* (Сад, С.С., Шевч) за рахунок дієслівного компонента *наступати*.

ФСГ “Дошкуляти кому”

ФСР “дуже дошкулити кому”

ССМ 5 “зачепити (взяти) + за (до) + живе (душа, болюче) + кого = дуже дошкулити кому”: *зачепити за живе кого* (Кузьм); *взять за живе кого* (Корм, Н.В.); *кого заколупнути за душу* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *догризти до живого кого* (Крив); *займати за болюче кого* (Зар, Корм).

За народними уявленнями, дошкульні слова проникають до найпотаємнішого в людини, що називають “живим”. ОК фразеологічних зворотів аналізованої моделі виражені лексемами *живе, душа, болюче* на позначення “частини” людини, яка відрізняється вразливістю та є живою, очевидно, – душі. С. Толстая серед кількох іпостасей душі називає таку: “Як жива істота” [81, с. 54-55]. Експресивність ФО підвищується за рахунок дієслівних компонентів *зачепити, взять, заколупнути, догризти, займати*.

ФСГ “Занапастити кого”

ФСР “занапастити кого”

ССМ 6 “забрати + у кого + душу = занапастити кого”: *у кого душу віднімати* (Лис); *вкрасти в кого душу* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *душу забрати в кого* (Лис, Мит, Шел).

Особливості мотивації фразеологізмів цієї моделі пов'язані з народними уявленнями про цінність душі людини. Якщо душу можна

“віддати”, що репрезентують фраземи попередніх моделей, то її можна і “забрати” в людини. ОК фразем виражені лексемою *душа*. Дієслівні компоненти *віднімати*, *вкрати* надають додаткової семи “підступно (занапастити)” значенню цих ФО і підсилюють їх експресивність.

ССМ 7 “погубити (занапастити) + [чию (кому, кого)] + душу (голову, життя) + [навік] = занапастити кого”: *занапастити чию душу* (Дм, Н.В., С.С.); *занапастити чию головоньку* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *погубити (погубляти) душу чию* (Лис); *погубити кого на віки вішнії (навік)* (Лис, Шевч); *кому життя занапастити* (Дібр, Корм, М.Б.).

Образні конкретизатори *душа*, *головонька*, *життя* фразем аналізованої моделі належать у даному випадку до однієї тематичної групи – “моральні, духовні цінності людини”. Внутрішня форма цих стійких висловів пов’язана з поняттям про моральне падіння людини, до якого призводить інша людина. Ці ФО будуються на метонімічному перенесенні. Експресивність фразеологізму *погубити кого на віки вішнії (навік)* підсилюється за рахунок компонентів *на віки вішнії*, що мають біблійне походження.

ССМ 8 “позбавити + кого + [означення] + віку = занапастити кого”: *вік зав’язати кому* (Лис); *збавити кого віку (віка)* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *заїсти [чужий] вік* (Мит, Заб).

Народний світогляд реалізує в цих фраземах уявлення про те, що людину можна занапастити шляхом позбавлення її нормального життя, що образно позначають дієслівні компоненти *зав’язати*, *збавити*, *заїсти*, поєднуючись з ОК *вік*. Фразеологізм *заїсти [чужий] вік* (Дібр) має додаткову сему в значенні – “постійно знущаючись”. Аналізовані ФО відзначаються високим ступенем метафоричності.

ФСГ “Зубожити кого”

ФСР “довести до цілковитого зубожіння кого”

ССМ 9 “позбавити чого + кого + як + [молоде] + дерево = довести до цілковитого зубожіння кого”: *обібрати кого як липку* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт,

МК, Пл, Тр); *кого обідрати як [тую молоденькую] липку* (Дібр, В.К); *обтрусити (обтрясти) кого як грушу* (Шел, М.Б.).

Особливості мотивації цих ФО пояснюються схожістю дій стосовно людини, які призводять до її повного зубожіння, та стосовно дерев, які використовують зі споживною метою. Так, придатними для вживання є суцвіття липи та плоди груші. ОК фразеологізмів цієї моделі є лексеми *липа*, *груша*.

ОВ *тую молоденькую* образного конкретизатора *липку* надає додаткової семи в значенні фраземи з цими компонентами – “безжалісно”. Експресивне навантаження аналізованих стійких висловів зумовлене дієслівними компонентами *обібрати*, *обідрати*, *обтрусити*, спільна семантика яких – “відокремити частину від цілого”.

ФСГ “Відсвяткувати весілля”

ФСР “Відсвяткувати весілля”

ССМ 10 “організувати + весілля = відсвяткувати весілля”: *поставити свадьбу* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *весілля (свальбу) справляти* (Мит, Лис, В.К.); *свайбу (свальбу) грати* (Шел; В.К., Заб, Мит); *весілля відбуту (одбуту)* (Дібр, М.Б., С.С.).

Наповнення цієї моделі стійкими висловами відбувається за рахунок дієслівних компонентів *поставити*, *справляти*, *грати*, *відбуту (одбуту)*, які створюють експресивний фон моделі. Українське весілля як святкове дійство здавна супроводжується грою, що закріплено внутрішньою формою архаїчної фраземи *свадьбу (свальбу) грати* (Сад, Дм, Куг, В.Д.). ОК виражені лексемами *весілля*, *свадьба (свальба, свайба)*, паралельне функціонування яких зумовлене різною джерельною базою цих лексем і фонетичною варіантністю лексеми *свадьба*.

ФСГ “Відмовити женихові”

ФСР “Відмовити женихові”

ССМ 11 “дати + кому + гарбуза = відмовити женихові”: *дати кому гарбуза* (С.С., Н.В.); *годувати кого гарбузами* (Лис); *гарбуза підсунути кому* (Ч.З.); *гарбуза піднести кому* (Дібр).

Образним конкретизатором усіх ФО аналізованої моделі є лексема гарбуз. “Цілком очевидно, що головною причиною введення рослини в обряд сватання був її великий розмір і яскравий колір, які унеможлилювали приховання факту відмови” [44, с. 184]. Однак дослідник припускає, що значення “відмовити парубкові при сватанні” є похідним значенням фразеологізмів цієї моделі, а первинне значення пов’язане з обрядом першої шлюбної ночі [44, с. 184–185]. Порівняно більшою експресивністю відзначаються стійкі вислови з компонентами *годувати*, *підсунути*, *піднести*, ніж *дати*. Додаткова сема значення стійкого вислову *годувати кого гарбузами* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр) – “неодноразово”, а ФО *гарбуза підсунути кому* (Ч.З., Шел) – “несподівано”.

ФСГ “Відволікти чию увагу”

ФСР “відволікти чию увагу”

ССМ 12 “понівечити + лексема, що образно позначає мислення людини = відволікти чию увагу”: *забити голову кому* (Шел); *забити памороки кому* (Шевч); *забити баки кому* (Шевч, Куг, Н.В., С.С.); *голову заморочити кому* (Дібр).

Увага, мислення людини асоціюються з її розумовим центром – головою або органами чуття. В. Ужченко, пояснюючи фразему *забивати / забити баки*, подає етимологію компонента *баки*: “Баки – тут “очі”; власне, похідне утворення з первісним значенням “очі” від дієслова бачити” (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр). Лексеми *голова*, *памороки*, *баки*, що є ОК цих фразеологізмів, хоча і належать до різних тематичних груп, однак об’єднуються спільною семою в значенні – “те, за допомогою чого людина сприймає інформацію”. Спільним компонентом переважної більшості ФО є дієслово *забити*, одне зі значень якого – “доводити до отупіння; затуркувати” [77, III, с. 19]. Його синонімом є компонент *заморочити*.

ФСГ “Одружитися з ким”

ФСР “одружитися з ким”

ССМ 13 “[з ким] + вінець (шлюб, закон) + прийняти = одружитися з ким”: *[з ким] вінець (шлюб, закон) прийняти* (Вн, Вр, Злч, Кс, Кт, МК, Пл, Тр); *у вінець (закон) уступити* (В.К., Губ, Дм, Крив); *під вінець стати* (Лис); *під вінець вести* (Дібр); *під вінець піти* (Лис).

Образні конкретизатори *вінець, шлюб, закон* цих стійких висловів можна об’єднати в тематичну групу лексем “Поняття, пов’язані з одруженням людини”, причому слова *вінець* та *закон* у такому значенні вийшли з активного вживання. Внутрішня форма стійких виразів поданої моделі пов’язана з обрядом вінчання та одруження молодят. Дієслівні компоненти *уступити, стати, вести, піти* пояснюються буквально розумінням зміни соціального статусу людини – її вступом у нове життя.

ФСГ “Знущатися з кого”

ФСР “знущатися з кого”

ССМ 14 “добувати + рідину + з + кого = знущатися з кого”: *воду варити з кого* (Кузьм); *викачувати воду з кого* (Куг, Сад, Ч.З., Шел); *смоктати кров з кого* (Бер, Мит).

Образи ідіоматичних виразів аналізованої моделі ґрунтуються на уявленні про моральне знущання над людиною, що асоціюється з її фізичними тортурами. ОК фразем виражені лексемами *вода, кров*, які позначають рідину, що входить до складу організму людини. Експресивність цих ФО підсилюється дієслівними компонентами *варити, викачувати, смоктати*.

ФСГ “Побити кого”

ФСР “побити кого”

ССМ 15 “дати (відважити) + [означення] + [іменник із семантикою “покарання”] + [знаряддя] + [локальний орієнтир] = побити кого”: *дати прочуханки (прочухана) кому* (Вишн; Кр); *дати пинхви кому* (Дібр); *дати перцю кому* (Шел, С.С.); *дати пам’ятної (пам’яткового) кому* (В.Д., Крив);

дати регулу кому (Дібр); ляща відважити кому (Губ, Гус); запотилишника дати кому (Лис); ляпаса по морді (по пиці ляпанця) дати кому (Зар, Корм, Шевч); дати стусана під зад кому (Мит, Ч.З.); дати стовбухи кому (В.К., Шел); дати (добру) хлосту кому (Дібр, Лис); дати березової каші кому (Шевч); надавати (дати) тусанів (тусана, тасуна) кому (Лис., М.Б.); дати духопелки кому (Шел); бебелів надавати кому (Бур, М.Б.); дати мемелів кому (В.К.); дати патериці кому (Бур); рушники пліттю давати кому (Дібр); відважувати бебеха кому (Шел); виволочки дати кому (Дібр); дати волосні кому (Лис); дати зуботичини кому (Кр, Мит, Н.В.); дати зубочистки кому (Кузьм, С.С.); клочки дати кому (Дібр); матланки дати кому (Лис, Шел); штила дати кому (Дібр).

Нанесення ударів людині в народній свідомості, як правило, супроводжується дією давання. Так, у ролі дієслівного компонента фразеологізмів цієї моделі вживається переважно дієслово *дати (надавати)* або дієслово зі значенням “ударити” – *відважити*, яке додає експресивності ФО. Іменниковий компонент найчастіше має семантику “удар”, “стусан”. У значенні поодиноких іменників є додатковий семантичний компонент “смикнути, потягнути” (*дати волосні кому (Дібр); матланки дати кому (Куг, Н.В., Сад)*).

В. Мокієнко, досліджуючи фразеологізми зі значенням “бити, карати” в російській і чеській мові, виділяє моделі “...дати...+ іменник або його перифраза зі значенням ‘удар’: *дать порку; дать пощёчину...*”, “дієслово в каузативному значенні + іменник або його перифраза зі значенням ‘удар’: *навесить колотушек; всыпать порки...*” [52, с. 55]. Більшість іменникових компонентів ФО цієї моделі, що є образними конкретизаторами, не вживаються самотійно.

ССМ 16 “пригостити (нагодувати) + іменник із значенням “удар” + кого = побити кого”: *почастувати тусанами кого (Дібр); нагодувати буханцями кого (Лис); бебехами годувати кого (Сад, Шел); товчениками припошувати (нагодувати) кого (Лис, Дібр).*

Образне осмислення процесу биття людини відбувається за допомогою дієслівних компонентів із загальним значенням “дати”: *почастувати, нагодувати (годувати), припоштівувати*, які створюють експресивний фон фразеологічних зворотів даної моделі. ОК *бебехи, тусани, буханці, товченики* мають “ударне” значення і переважно віддієслівне походження.

ССМ 17 “дієслово зі значенням “ударити, покарати” + іменник (прийменникова конструкція, прислівник) зі значенням “напрямок удару” + кого (кому) = побити кого”: *намилили шию кому* (Кузьм, Лис); *нам’яти боки кому* (В.К.); *нам’яти вуха кому* (Сад); *за патли потягнути кого* (Мит, Н.В., Сад); *заїхати у вуха кому* (С.С.); *почухати ребра кому* (В.Д.); *перещитати зуби кому* (Сад); *чуб намняти кому* (Дібр); *за патли вискубти кого* (Дм, Кр, Кузьм, Мит); *заїхати кому у Харківську (Харьківську) губернію* (Лис, Дібр); *заїхати кому у рожественський уїзд* (Лис); *по морді з’їздити кому* (В.Д.); *потягнути кого у нижній земський суд* (Дібр); *зарядити у вуха кому* (Куг, С.С.); *кинутися у волосне правленіє до кого* (Лис); *усюди списати кого* (Сад); *за чуприну потягнути кого* (Дібр).

В. Мокієнко, виділяючи модель “...дієслово зі значенням ‘ударити’ + іменник або прийменникове сполучення, що означає напрямок удару”: *заехать в морду; наколотить загривок*” [52, с. 55], зазначає, що конотативність дієслівного компонента “... надає сполученням моделі... образності та експресивності, часто і цільності номінації. Нерідко конотативність дієслівного компонента супроводжує конотативність номінативного компонента фразеологізму... Однак експресивність номінативного компонента не є необхідною умовою фразеологізації сполучень...” [52, с. 65].

Особливості мотивації цих ФО пов’язані з різноманітними діями, серед яких найчастіше зустрічаються ті, що мають значення “різко ударити”. Це стійкі вислови з компонентами *заїхати, з’їздити, зарядити*. Внутрішня форма окремих ФО пов’язана з діями миття, наминання, перерахування, писання, вискубування чогось тощо. Номінативні компоненти можна

розподілити за тематичними групами за ознакою напрямку удару, як це робить В. Мокієнко [52, с. 65-66].

ФСГ “Жити добре, безтурботно”

ФСР “Жити добре, безтурботно”

ССМ 18 “жити + як (немов) + продукт + у + жирному продукті = жити добре, безтурботно”: *як (немов) вареник у маслі (сметані)*, зі сл. *жити* (Сад, Лис); *як сир (вареник) у маслі жирувати* (В.К.); *розкошувати як пампук в олії* (Дібр, Заб, Мит).

Добре, безтурботне життя людини асоціюється з заможністю, ситістю. ОК фразеологізмів цієї моделі виражені лексемами, які, переважно, позначають вироби з тіста (*вареник, пампук, сир*) і є традиційними українськими стравами. Особливості мотивації стійких виразів аналізованої моделі зумовлені уявленнями про калорійність продуктів або їх жирність (масло, сметана, олія). Лексеми на їх позначення є ОВ фразем. Експресивність фразеологізмів підвищується за рахунок дієслівних компонентів *жирувати, розкошувати*.

ССМ 19 “жити + [добре] + як + істота тваринного світу + у природному середовищі = жити добре, безтурботно”: *як вуточка на воді*, зі сл. *прожити* (В.К., М.Б.); *як черв'як у яблуці*, зі сл. *жити* (Дібр); *жити в добрі як свиня в багні* (Шевч, Сад).

Людина, яка добре, безтурботно живе, порівнюється з істотою тваринного світу, що існує в природному середовищі. ОВ стійких висловів цієї моделі, виражені лексемами *на воді, у яблуці, в багні* дають просторову характеристику відповідно ОК *вуточка, черв'як, свиня*, які називають тварин рідного світу природи.

ФСГ “Жити багато”

ФСР “жити дуже багато”

ССМ 20 “у + золоті + виконувати дію = жити дуже багато”: *у золоті ходити* (Лис, Заб); *по шию у золоті сидіти* (Дібр); *із золота їсти, у золоті купатися* (Дібр, Н.В.).

Образ золота як символ дуже багатого життя людини є основою створення ідіоматичних виразів аналізованої моделі. Дієслівні компоненти *сидіти, ходити, їсти, купатися* позначають елементарні дії людини і надають експресивності ФО. ОВ *по шию* дає об'єктну характеристику образного визначника *золото*.

Досліджувана фразеологія, як і загальнонародна фразеологія, має виразний антропоцентричний характер, який виражається в тісному зв'язку внутрішньої форми фразем усіх моделей з образом людини. Аналізований матеріал дозволяє визначити близько 20 ССМ фразеологізмів, з яких найпродуктивніші 10 ССМ подані в нашому дослідженні.

Найчисленнішою є ФТП “Стосунки між людьми” (20 ССМ), меншою за наповненістю є ФТП “Здібності людини” (13 ФСГ).

Визначені та схарактеризовані в дипломному дослідженні ССМ фразеологізмів у своєму понятійному наповненні пов'язані з життям та смертю людини, її зовнішністю, характером, розумовими здібностями, ставленням до роботи, фізичними ознаками, моральним і фізичним станом та ін.

Як свідчить проведене дослідження, особливості ССМ фразем тісно пов'язані з характерними складниками національної мовної картини світу. ССМ відображають на глибинному семантичному рівні стереотипні, значною мірою еталонні уявлення про людину в усій сукупності її фізичних, психічних, моральних, соціальних ознак. Це виявляється, головним чином, у тому, що в основі образів ФО лежать вербальні константи української народної культури, національні символи та етнокультурні реалії.

Специфіка різних фразеологічних ССМ зумовлюється метонімічним або метафоричним характером переосмислення вільного словосполучення. Проаналізовані фраземи перебувають у системних відношеннях – синонімічних і антонімічних. Явище синонімії найширше виявляється серед дієслівних фразеологізмів.

Проведений аналіз дає змогу визначити загальні закономірності вираження синонімічних відношень, що виявляються в межах усіх проаналізованих фразеологізмів різних граматичних розрядів. Синонімічність семантики ФО найбільш часто виникає на ґрунті спільної архісеми і видових сем. Спосіб вираження архісеми залежить від особливостей образної основи фразеологічного значення, компонентного наповнення ССМ, граматичного розряду фразеологізму. За допомогою видових сем виявляється конкретний характер фразеологічної семантики. Видові семи стосуються різних складників фразеологічного значення.

На предметно-понятійному рівні диференціація значень ФО, які перебувають у синонімічних відношеннях, охоплює різні складники фразеологічної семантики. У дієслівних фразеологізмах це видові семи, які маніфестують такі типові семантичні параметри фразеологічного значення, як “ударити безпосередньо в лице”, “ударити по лобі”, “завдати удару (ударів) по щоці”, “ударити по шиї”, “заподіяти удару (ударів) у вухо (вуха)”, “ударити в зуби”, “завдати удару по потилиці”, “б’ючи, смикати за волосся”, “завдати ударів (удару) у нижню частину тіла”, “ударити по спині”, “заподіяти ударів по боках”.

Диференційними семами прикметникових фразем є “психічно ненормальний”, “дуже (дурний)”, “від природи (розумово недорозвинений)”, “розумово обмежений”, “причинний”, “недоумкуватий”. У числівникових стійких висловах це семантичні диференційні компоненти “роботу ще не розпочато”, “невідомо, коли роботу буде закінчено”, “справи є нагальними”, “роботу доведеться виконувати довго, протягом тижня”. В іменникових ідіоматичних виразах це видові семи “абсолютна (неправда)”, “все, що казала і каже людина, є неправдою”, “багаторазова (неправда)”, “постійна (неправда)”, “не варта уваги (неправда)”, “явна, неприхована (неправда)”.

Семантика окремих компонентів фразем, безумовно, надає різних відтінків значенню стійких висловів одного ряду синонімів, однак вирішальну роль відіграє різна внутрішня форма ФО, яка є також

релевантною ознакою при розмежуванні фразеологічних синонімів і варіантів. Найчастіше конотативним є один із компонентів фразеологічного звороту, однак є випадки, коли конотативних компонентів у складі ФО більше.

Крім лексичної, варіантність представлена в говірках Західного Поділля також формальними трансформаціями, до яких ми відносимо фонетичну, структурну, словотвірну, граматичну варіантність. Більшість випадків фонетичної варіантності пов'язана з фонетичними явищами, не закріпленими нормами української літературної мови, серед яких переважають асиміляція, гіперичне опускання початкових, протеза, дієреза, епентеза, кореляція твердості – м'якості, чергування тощо приголосних. Морфологічна варіантність ФО реалізується, як правило, у зміні форм граматичних категорій іменників (числа, роду, відмінка) і дієслів (часу, виду, способу).

Синтаксична варіантність фразем пов'язана найчастіше із заміною однієї синтаксичної конструкції на іншу: словосполучення на речення, лексеми на словосполучення, некомпаративної структури на компаративну, прийменникової конструкції на безприйменникову тощо. Найменше репрезентована словотвірна варіантність фразеологічних зворотів, яка виявляється, передусім, в утворенні похідних іменників за допомогою словотвірних суфіксів, що найчастіше зумовлює зміну відтінків емоційно-експресивного забарвлення стійких виразів.

Структурна варіантність ФО, що полягає в нарощенні або усіченні їх будови за допомогою окремих лексем, інколи словосполучень і зрідка речень, пов'язана з їх більшим експресивним наповненням, впливає на емоційну оцінку ФО. В окремих випадках нарощування структури фразеологізмів робить більш прозорими їх етимологічні образи. Скорочення компонентного складу фразеологічних зворотів увиразнює їх семантику, приводить до появи імпліцитних сем у структурі значення ФО.

Внутрішня форма членів синонімічних рядів будується на різних видах

перенесення значення – метонімії або метафорі, причому остання найчастіше поєднується з порівнянням. У цьому зв'язку важливо зазначити, що метафоричні та метонімічні переосмислення вільних словосполучень у багатьох випадках базуються на актуальності компонентів, які мають символічний характер семантики й входять у систему мовної картини світу українців як своєрідні маніфестанти ціннісних орієнтирів та стереотипних уявлень етносу про навколишній світ. Усі проаналізовані синонімічні ряди містять стійкі звороти, граматична структура яких є різною. Кількісне наповнення синонімічних рядів більше в дієслівних і деяких прикметникових ідіоматичних виразів.

Антонімо-синонімічні ряди фразеологізмів найбільше представлені також фразеологією дієслівного типу. Серед проаналізованих фразем повні антоніми представлені рідко, що пояснюється природою фразеологічної антонімії в цілому.

Для фразеології говірок Поділля характерне явище варіантності. Лексична варіантність ФО виникає в результаті субституції одного з компонентів повним синонімом, синонімічним компонентом, який має інше конотативне значення, несинонімічним компонентом, який відноситься до тематично однорідної групи лексики, а також компонентом, який є ненормативною лексемою української літературної мови. Не завжди можна точно встановити інваріант фразеологічного звороту, особливо якщо замінний компонент є повним синонімом замінюваного компонента.

Форми одного стійкого вислову можуть відрізнятися приналежністю до різних шарів фразеологічної системи говірок: одна з них може бути загальнонародною, інша – варіантом загальнонародної ФО. Інноваційні діалектні варіанти утворюються за відомими ССМ. Причому це може бути результат контамінації двох загальнонародних стійких виразів, як, наприклад, ФО як *корові п'ята нога*, зі сл. *потрібен* (В.К.). Певна кількість проаналізованих фразеологічних варіантів утворилася внаслідок контактів носіїв говірок Західного Поділля з носіями інших говірок української мови, а

також суміжних говірок, що ще раз підтверджує думку про динамічність фразеологічної системи мови в цілому та її окремих діалектних масивів зокрема.

Нечисленними є компоненти ФО на позначення понять, які є „чужорідними” для мовної картини світу українців-подолян. Так, це назви тварин (*обізьяна, жирафа, верблюд, тігра, пава, слон*), військових звань, чинів (*гренадъор*), риб (*чехоня, арештанти, сільодка (оселедець)*), плодів (*апельсини*), взуття (*сибірський валянок*), географічних назв (*Крим, Рим*).

Фразеологія говірок Поділля донедавна знаходилася на периферії мовознавчих досліджень. Вона сформувалася внаслідок складних мовних процесів: передусім, у результаті взаємодії фразеологічних систем говірок південно-західного і південно-східного наріч української мови та суміжних говірок. Визначальною рисою для її характеристики є те, що вона є не „законсервованою” системою, а однією з найдинамічніших, про що свідчать як архаїчні фразеологічні компоненти (*тин, верста, уста* та ін.), так і порівняно інноваційні (*метеор, шпала, електровіник, радіатор, світофор, трудодні, стоп-сигнал, телеграфний* тощо).

Специфіка заселення цього регіону зумовила „відфільтровування” у фразеології основних етнокультурних понять, уявлень, знань, боротьбу „рідного” з „суржиковим”, у результаті чого викристалізувалася складна система, в якій чільне місце займає віддзеркалення української мовної картини світу. На периферії цієї системи знаходяться контактні зони з іншомовними картинами світу.

Екстралінгвальні фактори спричинили підґрунтя, на якому формувалася фразеологія говірок Поділля. Подальший інтенсивний розвиток торгівлі, промисловості, ремесел, науки, освіти, приплив на цю територію нових переселенців як з різних регіонів України, так і Росії спричинили динамізм фразеології говірок цього краю. Це виявилось як в оновленні образної системи ФО, так і в появі нових етнокультурних концептів, у стилістичних і лінгвогеографічних особливостях фразеологізмів.

Складовими частинами фразеології говірок Західного Поділля є загальнонародна фразеологія, власне діалектна фразеологія, діалектні варіанти загальнонародних ФО, які ми розглянули в комплексі як єдину систему.

При однаковій аксіологічній, як правило, пейоративній, оцінці члени одного фразеологічного ряду синонімів мають різні холістичні оцінки, що є одним із чинників диференціації синонімів-фразеологізмів. Більшість ідіоматичних виразів, що є синонімічними, мають однаковий ступінь вияву дії, ознаки, стану, кількості, абстрактного поняття. Градуйованість як один із характерних складників фразеологічної семантики посутньо впливає на розподіл ФО на синонімічні ряди у складі однієї ФСТ та особливості семантико-синонімічних відношень між членами фразеосинонімічного ряду. Градуйованість за інтенсивністю дії, ознаки тощо залежить від значень компонентів фразем або цілісного значення ФО, як правило, при відсутності компонентів-інтенсифікаторів *дуже*, *сильно* та ін. Фраземи, представлені в межах одного синонімічного ряду, характеризуються, переважно, однаковою валентністю, крім поодиноких прикметникових ФО з ОК-іменниками чоловічого роду, які сполучаються з лексемами на позначення осіб тільки чоловічого роду.

Висновок до розділу

Більшу частину фразеології говірок Поділля можна вписати в структурносемантичну модель. Антропоцентричний характер цієї фразеології виявляється в підпорядкуванні внутрішньої форми фразем усіх ідеографічних ланок образу людини. Не випадково найбільший обсяг має ФТП „Людина як суспільна істота”: особливості мотивації ФО, що утворені за її моделями, зумовлені численними різноманітними фізичними параметрами, за якими дається характеристика людині. У межах цієї ФТП найширше представлені ФСП, фразеологізми яких маніфестують емоції, почуття, психічний стан та дії людини. У ФТП „Людина як суспільна істота”, природно, центральне

місце займає ФСП, яке характеризує стосунки між людьми. ФТП „Здібності людини” більше наповнена ССМ, за якими утворені стійкі вислови, що репрезентують не розумову діяльність людини, а її характер і вдачу.

Продуктивність ССМ залежить як від лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників і є однією зі специфічних рис мовної картини світу носіїв певних говірок. Так, естетичні погляди слобожан виражені за допомогою позитивно конотованих ФО продуктивної ССМ „гарний (червоний) + як (наче) + рослина = дуже вродливий” і негативно конотованих стійких виразів продуктивної ССМ „красивий (хороший, поганий, у кого краси) + як + означення + тварина (у тварини) = некрасивий”, що перебувають в антонімічних зв’язках. Фраземи цих моделей характеризують однакова граматична структура, але різні особливості мотивації їх значення. Образна основа таких фразеологізмів пов’язана з поняттями, які виражені лексемами різних тематичних полів. Однак їх єднає зв’язок внутрішньої форми з уявленнями про вроду людини, що дає підстави відносити їх до однієї ФСГ.

Важливою ознакою особливостей явища моделювання у фразеології Західного Поділля є кількісне наповнення ССМ, що зіставляються за певними критеріями. Як правило, у кількісному плані одна ССМ більшою чи меншою мірою переважає над іншою, причому ця перевага, на наш погляд, зумовлюється впливом екстралінгвальних чинників. Так, значно більше ССМ, за якими утворилися ФО зі значенням „дуже дурний”, ніж „дуже розумний”.

Психічне життя людини, її емоції, відчуття є предметом особливої уваги мешканців Західного Поділля. Причому в центр уваги потрапляють негативні емоції, що виявляється в кількісному наповненні як ФСГ моделями, так і самих ССМ ідіоматичними виразами. Внутрішня форма таких фразеологічних зворотів найчастіше пов’язана з образами серця та душі, образ останньої в мовній картині світу подолян сплутується з образом духу.

Поняття про розумову відсталість людини репрезентовано в моделях ФО, які помітно відрізняються від інших ССМ продуктивністю, що свідчить про „популярність” образу дурня у фразеології говірок Західного Поділля. Хоча ці ССМ належать до різних ФСГ, у значенні всіх фразеологізмів, які наповнюють їх, є сема „пришелепкуватий”. Так, фраземи ССМ „говорити + нісенітницю = говорити дурницю” маніфестують мовлення людини, яка має слабкі розумові здібності, внутрішня форма стійких висловів ССМ „дивитися + [як (мов) + свійська тварина] + [на + локальний орієнтир] = дивитися здивовано, не розуміючи” пов’язана зі спостереженнями за поглядом розумово неповноцінної людини.

Дурна людина порівнюється з різноманітними, переважно, дерев’яними предметами, що відображено в продуктивній ССМ „дурний + як + [означення] + предмет з природного матеріалу = дурний”. Розумову відсталість людини опосередковано маніфестовано в ССМ „голова + у кого + [як] + набита сторонніми предметами (речовиною) = дурний”, „[як (наче)] + із-за рогу + [порожнім] + [мішком] + ударений (прибитий, наляканий) = дурний”. Однією з продуктивних моделей ФСР „дурний” є ССМ „[дурний (розумний, мудрий)] + [як] + [означення] + свійська тварина (птаха) = дурний”. У фраземах, утворених за цією моделлю, більшість ОК виражена лексемами на позначення великої рогатої худоби.

Багатство метафоричного переосмислення процесу покарання людини, що репрезентують фразеологічні звороти ФСР „побити кого”, дає підставу вважати цей ряд найпродуктивнішим у фразеології говірок Поділля. Подвійної метафоризації зазнають ті ідіоматичні вирази, в яких компоненти, виражені іменником із семантикою „покарання” або „напрямок удару”, являють собою окремі ФО, наприклад: *дати березової каші кому* (Кун); *заїхати кому у Харківську (Харьківську) губернію* (Зар, Мит, С.С., Шевч); *потягнути кого у нижній земський суд* (Куг, Лис, Заб).

Внутрішня форма переважної більшості фразеологічних зворотів говірок зазначеного регіону зумовлена значенням компонентів (ОК і ОВ) на

позначення реалій та пов'язаних із ними понять Поділля. Це назви тварин (*собака, кіт, корова, бик, теля, коза, свиня, вівця, баран, вовк* та ін.), птахів (*гуска, курка, вуточка, дрофа, індюк, сова, сич, цапля* та ін.), рослин та плодів (*гарбуз, пшениця, рожжа, калина, яблуко, верба, дуб* та ін.), предметів побуту селян (*піч, качалка, полумисок, глечик, кочерга, підрешіток, жердина, рушник* та ін.), одягу, взуття (*сорочка, валянок, лапті, чоботи* та ін.), продуктів та страв (*вареник, сир, пампук, масло, сметана, олія* та ін.), напоїв (*горілка, сироватка*), атрибутів народних та церковних обрядів (*крашанка, писанка, вінець, паска, кадило, могила, гроб* та ін.), будівель та їх частин (*хата, стріха, стеля, хлів, ворота, каланча, дзвіниця, церква, тин* та ін.), природних матеріалів (*глина, солома, полова, вовна, крейда, земля*), простору (*сад, гора, луг, город*), засобів пересування людини (*віз, човен*), місць торгівлі (*базар, ярмарок*), тканин (*кумач, кармазин, шовкова*).

Крім цього, компоненти ФО позначають імена (*Мартин, Іван, Валька, Альоша, Дунька, Зіна, Василь, Федір, Андрій*), клички тварин (*Головка, Бобік*), назви міфологічних істот (*Бог, создатель, ангелочок, Куций, чорт, відьма, сатана*), абстрактних понять (*життя, щастя, біда, добро, смерть, гріх, думка, розум, шлюб*), нематеріальних субстанцій людини (*душа, дух, живе, болюче*), кольорів (*червоний, красний, чорний, жовтий, сива, білий*), органів та частин тіла людини (*лице, шкіра, кров, кості, очі, вуха, голова, рот, губи, волосся, чуб, плечі, серце, ніс, живіт, груди* та ін.), одиниць виміру довжини (*верста (верства), двохметрова, вершок*), топонімів (*чугуївська, Патлахівка*), церковних та народних свят (*Спасівка, весілля, свадьба, празник*), ступенів спорідненості людей (*баба, сестра [в первих], дитина, дівка, дід, тітка*), природних явищ (*блискавка, небо синє, зірочки, ранкові зорі, вогонь, вода, сніг, іній*), емоцій та почуттів людини (*журба, жаль, сміх, стид людський*), часових періодів та пір року (*день, вік, місяць, літо, зима*).

У значенні деяких фразеологізмів, що входять до складу моделей, крім основних, є додаткові й суміщені семи, що пояснюється неможливістю віднести одночасно один і той же стійкий вислів до різних моделей.

Проведене дослідження фразеології говірок Західного Поділля в межах означених аспектів є лише частиною ґрунтовного опису фразеологічної системи зазначеного регіону. Об'єктом наступних розвідок у цьому напрямку повинен стати аналіз концептуальної основи цієї системи, особливу увагу слід приділити базовим етнокультурним концептам.

Необхідним для найповнішого відтворення української мовної картини світу загалом є „збирання” окремих фрагментів її, які становлять собою мовні картини світу носіїв окремих говірок мови, і порівняльний аналіз їх. Дане дослідження є актуальним на фоні поступового нівелювання говірок як української мови в цілому, так і Поділля зокрема.

ВИСНОВКИ

Вивчення фразеології діалектного мовлення, у якій відбиваються найтонші риси ментальності, уможлиблює дослідження говірок не тільки на всіх мовних рівнях (від фонетичного до синтаксичного), а й пізнання мовленнєво-мисленнєвих процесів людини, її духовної сутності, сприйняття навколишнього світу. Лише залучаючи до аналізу фраземи, можна спостерігати специфіку функціонування окремих номінацій, частоту їхнього вживання, неочікувану сполучуваність.

Реалізація ідеї різноаспектного вивчення фраземіки говірок забезпечує цінним матеріалом не тільки лінгвістику, а й історію, етнографію, фольклористику, що особливо актуально сьогодні, коли зріс інтерес до всебічного вивчення історії української мови, її новітніх явищ, духовної та матеріальної культури українців.

В українській діалектології останніх десятиліть фразеологія говірок стала об'єктом вивчення багатьох дослідників. Сьогодні можемо говорити про регіональні центри, де активно працювали чи працюють над збиранням, систематизацією, описом фраземіки говірок, мають досвід укладання територіальних словників. Зауважимо, що повнота інформації про фразеологізми та власне їхні компоненти забезпечує об'єктивне визначення не тільки особливостей українських діалектів, а й ментальності, культури діалектоносіїв.

Тема людини, її морально-етичних якостей та поведінки належить до провідних у фразеології. Об'єднані пошуком більш яскравого образу, фраземи характеризуються численними синонімами з широкою понятійністю й неоднорідною структурою. Такий антропоцентризм – явище закономірне, якщо зважити на природу фразеологічної одиниці, що покликана швидше характеризувати, а не називати об'єкт, виражати ставлення мовця до дійсності, його оцінку та емоції.

Визначальною рисою фразеологічних одиниць як номінативних знаків є те, що вони не тільки називають уже названі фрагменти дійсності, а й містять у своїй семантичній структурі оцінку позначуваного.

Суб'єктивний фактор у фразеології пояснюється тим, що мислення людини насамперед звернене до найближчих сфер її життєдіяльності, а пейоративність ґрунтується на здатності реагувати на найяскравіше, найпомітніше, на те, що виходить за межі стандартного, логічного, а тому негативні явища життя, негативні риси об'єкта стають предметом позначення у фраземіці.

Важливим моментом життя кожного свідомого громадянина є дотримання системи моральних цінностей, що має міцний зв'язок з етнічно-історичним корінням нації. Для українців головними чинниками народної моралі завжди були повага й любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних взаєностосунків, знання свого родоводу, риси високого громадянства, водночас гостро засуджувалися негативні якості – пияцтво, лінощі, нещирість, злодійство, жадібність, скупість. Тому у фраземіці наявні численні одиниці, що характеризують моральні якості людини.

Фраземіка подільських говірок – це важливий компонент етнокультурного простору, який наповнений інформацією не тільки регіонального, а й загальноукраїнського значення. У ній відбиті риси української ментальності та регіональний профіль асоціативних реакцій, що становить інтерес не тільки для мовознавців, а й для етнокультурологів, етнопсихологів, краєзнавців, істориків. Порівняння живості внутрішньої форми фразеологічних одиниць цього та інших ареалів відкриває можливості виявлення, за О.Потебнею, більшого чи меншого ступеня поетичності народу.

До складу фразеосемантичного поля „Морально-етичні якості людини” входять семантичні групи, найчисленнішими з яких є: „Ледачий”, „Злий”, „Хитрий”, „Жадібний”, „Гордий”, „Підступний”, „Боягузливий”, „Нахабний”. Не можна не відзначити наявність хоча й не поширених, але важливих семантичних „Добрий”, „Сором'язливий”, „Працелюбний”. Певне місце серед

аналізованих фразеологізмів займають і вирази зі значенням „Пияк (Пиячити)”, бо своєю семантикою вони наближаються до одиниць, що позначають фізичний стан людини, а ми розглядали їх у межах досліджуваної проблеми, бо пияцтво здавна вважається однією з моральних вад людства.

Багатство метафоричного переосмислення процесу покарання людини, що репрезентують фразеологічні звороти ФСР „побити кого”, дає підставу вважати цей ряд найпродуктивнішим у фразеології говірок Поділля. Подвійної метафоризації зазнають ті ідіоматичні вирази, в яких компоненти, виражені іменником із семантикою „покарання” або „напрямок удару”, являють собою окремі ФО, наприклад: *дати березової каші кому* (Кун); *заїхати кому у Харківську (Харьківську) губернію* (Зар, Мит, С.С., Шевч); *потягнути кого у нижній земський суд* (Куг, Лис, Заб).

Внутрішня форма переважної більшості фразеологічних зворотів говірок зазначеного регіону зумовлена значенням компонентів (ОК і ОВ) на позначення реалій та пов'язаних із ними понять Поділля. Це назви тварин (*собака, кіт, корова, бик, теля, коза, свиня, вівця, баран, вовк* та ін.), птахів (*гуска, курка, вуточка, дрофа, індюк, сова, сич, цапля* та ін.), рослин та плодів (*гарбуз, пшениця, рожса, калина, яблуко, верба, дуб* та ін.), предметів побуту селян (*піч, качалка, полумисок, глечик, кочерга, підрешіток, жердина, рушник* та ін.), одягу, взуття (*сорочка, валянок, лапті, чоботи* та ін.), продуктів та страв (*вареник, сир, пампук, масло, сметана, олія* та ін.), напоїв (*горілка, сироватка*), атрибутів народних та церковних обрядів (*крашанка, писанка, вінець, паска, кадило, могила, гроб* та ін.), будівель та їх частин (*хата, стріха, стеля, хлів, ворота, каланча, дзвіниця, церква, тин* та ін.), природних матеріалів (*глина, солома, полова, вовна, крейда, земля*), простору (*сад, гора, луг, город*), засобів пересування людини (*віз, човен*), місць торгівлі (*базар, ярмарок*), тканин (*кумач, кармазин, шовкова*).

Крім цього, компоненти ФО позначають імена (*Мартин, Іван, Валька, Альоша, Дунька, Зіна, Василь, Федір, Андрій*), клички тварин (*Головко, Бобік*), назви міфологічних істот (*Бог, создатель, ангелочок, Куций, чорт, відьма,*

сатана), абстрактних понять (*життя, щастя, біда, добро, смерть, гріх, думка, розум, шлюб*), нематеріальних субстанцій людини (*душа, дух, живе, болюче*), кольорів (*червоний, красний, чорний, жовтий, сива, білий*), органів та частин тіла людини (*лице, шкіра, кров, кості, очі, вуха, голова, рот, губи, волосся, чуб, плечі, серце, ніс, живіт, груди та ін.*), одиниць виміру довжини (*верста (верства), двохметрова, вершок*), топонімів (*чугуївська, Патлахівка*), церковних та народних свят (*Спасівка, весілля, свадьба, празник*), ступенів спорідненості людей (*баба, сестра [в первих], дитина, дівка, дід, тітка*), природних явищ (*блискавка, небо синє, зірочки, ранкові зорі, вогонь, вода, сніг, іній*), емоцій та почуттів людини (*журба, жаль, сміх, стид людський*), часових періодів та пір року (*день, вік, місяць, літо, зима*).

Фраземи виділених груп у західноподільському говірковому мовленні, як і в загальноукраїнському, функціонують як евфемізми – вислови, що пом'якшено позначають неприйнятні для певного ментального простору явища дійсності. Головною причиною виникнення фразеологічних заміників прямого найменування негативних моральних якостей людини є бажання приховати неприємні сторони життя, мотиви поведінки.

Соціальна природа людини спричинює вироблення певних стереотипів поведінки. Важливе постійне цілеспрямоване заняття суспільно корисною працею як передумова розвитку власне особистості, так і суспільства в цілому. Здавна в народі однією з гостро засуджуваних вад людини було ледарювання, про що свідчать численні записи з території Поділля.

Отже, фразеологізми із загальною семантикою „ледачий” можна розподілити за двома семантичними групами: власне „Ледачий (ледар)” та „Ледарювати, байдикувати”, причому друга група містить фраземи, що опосередковано розкривають тему моральних вад людини. В основі мотивації лежить здебільшого ситуація марної, безглуздої дії, хоча нерідко семантику розкриває й пряме вживання лексеми *ледачий*. Наявні також численні фразеологізми з зоонімічними компонентами, які набувають символічного прочитання, підсилюючи пейоративність виразів.

Зіставно-типологічний аналіз фразем у різних українських говорах дозволив виявити тотожні одиниці. Збіг семантики і структури фразем спостерігаємо як у суміжних, так і в дистантних зонах. Найбільший рівень однотипності виявлено у найретельніше досліджених говірках південно-західного наріччя. Серед фразем суміжних говірок західноpodільські найбільше збігаються з бойківськими.

Ареальний аналіз фразем здійснено відповідно до завдань в межах українського діалектного континууму. Разом описано 4 структурно-семантичні та 2 семантичні моделі. Ареальна проекція визначалася як на рівні ССМ, так і образних конкретизаторів.

Отже, в межах ФСП “Морально-етичні якості людини” спостерігається 5 семантичних рядів, в межах яких виявлено ареальну проекцію 4 структурно-семантичні та 2 семантичні моделі. На рівні ССМ аналізованого поля нами визначено 3 типи відношень між фраземами українських говірок: 1) спільноукраїнський – 2 моделі; 2) південно-західний – 1 модель; 3) південно-західно/південно-східний – 1. На рівні образних конкретизаторів виділено 2 внутрішньомодельні ізоглоси: 1) південно-західна – 1; 3) південно-західно/південно-східна – 1.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища шк., 1987. 134 с.
2. Бабич Н. Д. Лексичні варіанти ФО буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології* : тези доп. Ужгород, 1978. С. 87–88.
3. Бабич Н. Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров. *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 5–13.
4. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. 160с.
5. Василько З. Слово – образ – символ (слова “вовк” та “свиня” в Галицько-руських приповідках І. Франка). *Українська філологія: школи, постаті, проблеми* : збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. Львів : Світ, 1999. Ч. 2. С. 103–110.
6. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
7. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х тт. / Зібрав, упорядкував і пояснив І. Я.Франко. Львів, 1901–1910. Т. 1–3.
8. Гвоздарев Ю. А. Фразеологические группы ФЕ, их структура й представление в идеографических словарях. *Фразеологические словари й компьютерная фразеология : тез. сообщ. школы-семинара 13–17 ноября 1990 г.* Орел, 1990. С. 48–49.
9. Голуб Н. Б., Дяченко Л. М., Остапенко Н. М. Основи наукових досліджень. Черкаси, 1999. 184 с.
10. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284с.
11. Гринчишин Д. Г. Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології*

- української мови : Тези доп. Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 88–89.
12. Грица Т. Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Харків, 1996. 17 с.
 13. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору. *Поділля: історико-етнографічне дослідження* / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. Київ : Доля, 1994. С. 74–84.
 14. Грищенко П. П. Материали для диалектного фразеологического словаря украинского Полесья (село Лучанки Овручского района Житомирской области). *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 162–177.
 15. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества. *Избранные труды по языкознанию*. Москва, 1984.
 16. Демська О. М. Про деякі зміни в фраземному складі бойківського говору. *Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови* : тези доповідей Респ. конф. (Ужгород, листопад 1989р.). Ужгород, 1989. С. 51–52.
 17. Демський М. Т. Дериваційна база діалектної фраземіки бойківського ареалу. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради*. Житомир, 1983. С. 238–239.
 18. Демський М. Т. Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу. *Українська діалектна лексика* : зб. наук. пр. Київ : Наукова думка, 1987. С. 45–61.
 19. Демський М. Т. Деякі особливості бойківської дієслівної фраземіки. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології: Тези доп.* Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 90–91.
 20. Демський М. Т. Деякі особливості бойківської фразеології. *Структура українських говорів*. Київ : Наук. думка. 1982. С. 176–182.

21. Демський М. Т. Системні зв'язки в сфері фраземіки. *Мовознавство*. 1991. №2. С. 36–43.
22. Демський М. Т. Суть фраземи, її ономасіологічні функції й особливості номінації (Матеріали до ідеографічного Словника українських фразем) *Записки НТШ*. Львів, 1990. Т. ССХІХІ. С. 238–265.
23. Добролюба Г. Категорія моралі в поліських народних порівняннях. *Збірник наук. праць, присвячених пам'яті проф. С. П. Самійленка*. Запоріжжя, 1996. С. 39–41.
24. Добролюба Г. М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Київ : Волинь, 1997. 53 с.
25. Доленко М. Т. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля. *Українське мовознавство*. 1975. Вип. 3. С. 102–107.
26. Доленко М. Т. Матеріали для словаря диалектных фразеологизмов Подолья. *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 131–161.
27. Доленко М. Т. Фразеологічний словник Поділля. *Питання фразеології східнослов'янських мов: Тез. доп.* Київ, 1972. С. 141–142.
28. Ивашко Л. А. Очерки русской диалектной фразеологии. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1981. 340 с.
29. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / Харківське історико-філологічне товариство. Наукова бібліотека. Харків : Око, 1996. 158 с. (Наукові розвідки; Т.1).
30. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія. Харків : Фоліо, 1999. 304 с.
31. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці, 2000. 145 с.
32. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 20 с.

33. Коваленко Н. Матеріали до словника фразем західноподільських говірок. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзендзелівського*. Ужгород, 2001. С. 253–257.
34. Коваленко Н. Д. Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок. *Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. С. 379–391.
35. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.
36. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок західного Поділля : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Київ, 2001. 384 с.
37. Кононенко В. І. Мова і народна культура. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 62–69.
38. Кравцова С. И. Фразеологические единицы со значением количества в русском языке (в сопоставлении с украинским) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ростов-на-Дону, 1981. 21 с.
39. Крисенко Т. В. Фразеологічні одиниці зі значенням говоріння в прагматичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002.
40. Лавер В. И. Об одной семантической группе фразеологизмов в украинских говорах Закарпатской области УССР. *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 58–66.
41. Лавер В. И. Фраземіка українських діалектів карпатського регіону : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1992. 50 с.
42. Лавер В. И. Фраземіка українських діалектів карпатського регіону : дис. ... докт. філол. наук. Ужгород, 1991. 325 с.

43. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія*. Харків, 1998. Т. 6. С. 129–144.
44. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослов'янських говірках. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 182–193.
45. Мельник Л. Фітофразеологія Донбасу. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 194–200.
46. Мілева І. Компонент-онім *Іван* у контексті ареальної фразеології. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Філол. науки*. Луганськ, 2002. № 10 (54). С. 115–119.
47. Мілева І. Власне ім'я як компонент ареальних фразеологізмів. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2001. № 3 (35). С. 92–97.
48. Мінняйло Р. Вербалізація зовнішнього вигляду людини у східнослов'янських і степових говірках (на матеріалі варіантно-синонімічних груп на означення понять «товстий» / «худий»). *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки. № 12 (44) грудень*. Луганськ, 2001. С. 201–209.
49. Мінняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : дис. ... канд. філол. наук. Луганськ, 2001.
50. Мокиєнко В. Историческая фразеология: этнография или лингвистика. *Вопросы языкознания*. 1973. № 12. С. 18–25.
51. Мокиєнко В. М. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов. *Словари й лінгвострановедение* : сб. ст. / под ред. Е. М. Верещагина. Москва, 1982. С. 108–121.
52. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология: Учебное пособие для вузов.

Москва: Высш. шк., 1980. 207 с.

53. Наукова спадщина О.О. Потебні і сучасна філологія. Київ : Наук. думка, 1985.
54. Олійник М. Відображення морально-етичних якостей людини засобами гуцульської фразеології. *Вісник Черкаського університету: Серія філологічні науки*. Черкаси, 2001. Вип. 25. С. 36–42.
55. Олійник М. Жіноча тематика у фразеології гуцульських говірок. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки. № 12 (44) грудень*. Луганськ, 2001. С. 192–197.
56. Олійник М. За лісом, за пралісом крайка лежить: фразеологізми, пов'язані з поняттям “змія” в гуцульських говірках. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів, 2000. С. 192–201.
57. Петренко В. Ф. Основи психосемантики: Учебное пособие. Москва : Знание, 1997.
58. Потебня О. О. Естетика і поетика слова. Київ: Мистецтво, 1985. 302 с.
59. Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок). *Мовознавство*. 1992. №5. С. 44–47.
60. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01; 10.02.02. Дніпропетровськ, 1997. 50 с.
61. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблеми досліджень) / НАН України, Інститут укр. мови; відп. ред. О.О. Тараненко. Київ–Сімферополь, 1997.
62. Прадід Ю. Ф., Грозян Н. Ф. Актуальные теоретические проблемы идеографической идеографии. *Ономастика і апелятиви : зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 1998. Вип. 4. С.102–105.
63. Прадід Ю. Ф., Грозян Н. Ф. Принципы выделения лексических и фразеологических микро и макросистем. *Матеріали конф. «Принципы и*

методы функционально-семантического описания языка: итоги, направления и перспективы». Москва, 1997. С. 229–232.

64. Психология: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Просвещение, 1990.
65. Редин П. А. Фразеологизмы с пространственным и временным значением в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Харків, 1989. 20 с.
66. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові. *Мовознавство*. 1994. № 4–5. С. 50–52.
67. Ройзензон Л. И. Проблемы изучения диалектной фразеологии. *Вопросы фразеологии VI*. Самарканд, 1972. С. 1–57.
68. Ройзензон Л. И. Украинско-русская (сибирская) фразеологическая изоглосса и формирование новых межславянских фразеологических связей. *Актуальные проблемы лексикологии. Тезисы докладов IV лингвистической конференции. Слово в языке, речи, контексте. 7–8 мая 1974 г.* / отв. ред. Н. А. Лукьянова. Новосибирск : НГУ, 1974. С. 96–98.
69. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. Москва : Наука, 1988. 216 с.
70. Русанівський В. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 3–11.
71. Рязановский Л. М. Идеографические аспекты немецкой фразеологии: Темпоральная фразеология. Санкт-Петербург, 1997. 250 с.
72. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ–Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
73. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ, 1999. 350 с.
74. Скаб М. Християнське уявлення про душу людини крізь призму української мови. *Християнство й українська мова. Матеріали наукової конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 р.* Львів, 2000. С. 273–278.

75. Славянская мифология: Энциклопедический словарь. Издание 2-е. Москва : Международные отношения, 2002. 512 с.
76. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
77. Словник української мови / гол. ред. І. К. Білодід: В 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т.1–11.
78. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 336 с.
79. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Івано-Франківськ, 2000. 20 с.
80. Таглін С. Про народні паремії, національну свідомість та «малоросіяństwo» як етнопсихологічний феномен. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків, 1994. Т. 3.
81. Толстая С. М. Славянские мифологические представления о душе. *Славянский и балканский фольклор. Народная демонология*. Москва : Индрик, 2000. С. 52–95.
82. Ужченко В. Базові концепти в культурно-національній семантиці східноукраїнської ідіоматики (вітер). *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка: Філол. науки*. Луганськ : 2003. №10 (66). С. 234–239.
83. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с.
84. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія. Монографія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 361 с.
85. Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Дніпропетровськ, 1994. 50 с.
86. Ужченко В. Д. Матеріали до фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 1993. 112 с.

87. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : „Укр. енцикл.”, 2000. 752 с.
88. Українські приказки, приспів 'я і таке інше / Уклав М. Номис. Київ, 1993. 768 с.
89. Урысон Е. В. Дух и душа: к реконструкции архаичных представлений о человеке. *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке*. Москва, 1999. С. 11–25.
90. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. I. 530 с. Кн. II. 984 с.
91. Щербакова Н. Рефлексія фольклорних традицій у фразеологізмах із компонентом-назвою людини за спорідненістю та свояцтвом. *Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку. Науковий щорічник* / За заг. ред. доц. Стефанії Панцьо. Тернопіль : Збруч, 1999. С. 156–160.
92. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 20 с.
93. Эмирова А. М. К концепции фразеологических идеографических словарей. *Фразеологические словари й компьютерная фразеология: Тез. сообщ. школы-семинара 13–17 ноября 1990 г.* Орел, 1990. С. 25–26.
94. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. Ташкент : Изд-во “Фан” Узб. ССР, 1988. 172 с.
95. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа при ХДУ, 1993. 172 с.
96. Яким М. Б. Іменникові фразеологізми бойківського говору (етнокультурний аспект). *Вісник Харківського університету № 491. Серія Філологія. Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М. Ф. Наконечного*. Харків : Видавничий відділ ХНУ, 2000. С. 309–313.

97. Яким М. Б. Народно-розмовні іменникові фразеологізми бойківського говору (у зіставленні з літературною мовою). *Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови: тези Республіканської конференції* (Ужгород, листопад 1989 р.). Ужгород : Вид-во Ужгородського держ. ун-ту, 1989. С. 154–155.